شهریورین اون ایکیسی

۱۳۲۴ — ۱۳۲۵

آذربایجان دموکرات فرقه‌سینین بیرینجی ایل دونومی مناسبتیله

مرکزی تبلیغات شعبه‌سینین نشریه‌سی

تبریز — ۱۳۲۵

قیمتی بیر [illegible]

(Dörd bölümdə)

Birinci Bölüm

««Kitabın Birinci Bölümündəkilər »»

Oniki Şəhrivər necə təşkil oldu	3
Bizim şüarlarımız	6
Tşkilat necə vicuda gəldi?	8
Birinci Konqrə	10
Tehran mürtəceləri nehzətimizə zəmiynə hazırladılar	10
Tehran barmağı	11
Dövlət məmurlarının kəndlərdə yaratdığı fəcayei ifşa etmək	12
Birinci Konqrənin təsiri	14
Tehran titrədi, Sədr yıxıldı	14
Milli Hökümət təşkili yolunda	15
İkinci dövrənin şüarları	16
Fizuli mövquf	16
Qərarlar	17
Böyük Xəlq Yığıncaqları	18
Azərbaycan Məclis- Müəssisan - Millisinin qərarları	22
Heyət- Milli	24
Məclis- Millimiz	28
21 Azər	32
Azərbaycan Milli Hököməti	34
Azərbaycan Milli Hökümətinin Proqramı	34

On İki Şəhrivər Necə Təşkil Olundu

Ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistəri arasında aparılan uzun müzakirə və mükatibədən sonra nəhayət ağayi Pişəvəri Ajir ruznaməsini müvəqqətən yoldaşlarının ixtiyarına qoyub, Şəhrivərin əvəllərində Təbrizə gəlməklə Firqəmizin təşkili üçün birinci qədəm götürülmüş oldu.

Bu gün Firqənin ərkanını təşkil edən bu iki sima məmləkətin vəziyətini ciddi surətdə müzakirə etdikdən sonra bu qərara gəldilər ki, o vəqt Hizb Tudə təşkilatının Sədri olan ağayi Badəkanı da cəlb etsinlər.

Ağayi Badəkan uzun müddət apardığı siyası mübarizələrdə aldığı təcrübələri nəzərdə tutub ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistərinin milli şüarlarını təsdiq, onlar ilə bu şüarlar üzərində fədakarlıq göstərməyə hazır olduğunu göstərdi.

O vəqt azərbaycanda Hizb Tudə və Cibəhyi Azadidən başqa siyası bir təşkilat yox idi. Kargərlər ittihadiyəsi isə kamilən Hizb Tudənin təht təsirində idi.

Cibəhyi Azadi isə ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistəri vasitəsilə təşkil olduğuna görə onların nəzərinə şərik olacağı ehtimalı çox qüvətli idi. O vəqtə dək Hizb Tudə təşkilatı ətrafında toplanan üzvlərin böyük fədakarlıqlarına və irticai ünsürlər ilə apardıqları şədid mübarizəyə baxmayaraq əməli bir qədəm götürə bilənməmişlərdi. Bundan əlavə Hizb təbəqatı şüarlar altında çalışdığı üçün ümum əhalini ətrafına toplamağa qadir olmamışdı.

Halbuki Firqəmizin Müəssisləri milli nehzətimizi vicuda gətirmək üçün ümum təbəqatın müəyyən milli şüarlar vasitəsilə cəlb etmək lüzumunu ciddi bir surətdə dərk etmişdilər, ona görə üçlər yə’ni ağayi Pişəvəri, ağayi Şəbistəri və ağayi Badəkan uç günlük müzakirədən sonra bu qərara gəldilər ki, ağayi Pişəvəri və ağayi Şəbistəri əvəl Demokrat Firqəsi namilə milli bir təşkilat vicuda gətirsinlər. Ağayi Badəkan isə Tudə təşkilatlarının başçıları ilə müzakirə edib iki Firqənin birləşməsinin vəsailini fərahəm etsin. Bu təsmimdən sonra ağayi Pişəvəri ilə, ağayi Şəbistəri Demokrat Firqəsinin təşkilinə başladılar. Əvəlcə azadixah şəxslərdən müəssislər tapmaq lazim idi.

Bu isə müşgül bir məsələ hesab olunurdu, çünki xəlq siyasi təşkilatlardan nətiycə almayıb sözdən və təzahürdən başqa əməl görənmə dikələrinə görə çox çətinlik ilə işləməyə hazır olurdular, məxsusən Firqə rəhbərlərinin tə'qib etdiyi üçün milli şüarlar daha böyük fədakarlıq tələb edirdi. O vəqtə dək Fars mütə'siblərinin apardıqları təbliğat sayəsində, Azərbaycanlı özünün milli xüsusiatını izhar etməyə cürət nişan verə bilənmədiyi üçün məsələ fövqül’adə ciddi bir məsələ idi, xəlq ümumitlə istədiyini aşkar surətdə dilə gətirə bilmişərdi. Ona görə sadə bir surətdə xəlqə yanaşıb, Firqə təşkilinə də’vət etmək nəticə verə bilmirdi. Bunu nəzərə aldıqdan sonra ağayi Pişəvəri Firqəmizin birinci kətbi mədrəki, fəaliyətimizin bunövrə daşı olan mə'ruf 12- maddəli «On iki Şəhrivər müraciətnamə»- sini Azərbaycan və Fars dillərində qələmə aldı ki, bu müraciətnamə bir iddə azadixahlarin imzasına yetişdikdən sonra Şəhrivərin 12- sində müntəşir olsun.

İmza toplamaq özü müşgül bir iş idi. Bununla belə Firqə yaratmaq istəyən rəhbərlər məyus olmayıb, tanıyıb- bildikləri azadixahlara müraciət edərək müraciətənaməni onlar üçün oxuyub, öz məqsədlərini bəyan etdilər.

İş əvəldə dediyimiz təkin ağır və qədəm xətərnak idi, ona görə hənuz e`lamiyyə müntəşir olmadan əvəl bə’ziləri mütəvəhış olub, öz imzalarını gerı götürmək istədilər, başçıların təsmimi isə qəti idi, ona görə qırx səkkiz nəfərin imzasilə 12- şəhrivərdə müraciətnaməmiz intişar tapdı.

Müraciətnamənin intişarı Azərbaycanda böyük hadisə idi, şəhrivərdən əvəl onun üzü ətrafa göndərildiyi üçün Azərbaycanın hər tərəfindən teleqraflar sel kimi axmağa başladı. İllər boyu azadlıq eşqində yanib yaxılan xəlq kütləlləri teleqraflar vasitəsilə özlərinin Demokrat Firqəsinə ilhaqlarını e`lam etdilər. Bu teleqraflar fövqül’adə maraqlı sənədlərdir. Onların bə’zisində, yüzdən ziyadə imza vardır. Bütün şəhər, qəsəbə hətta kəndlərimizədə belə həman şəhrivər günlərində böyük hərəkət vicuda gəldi. Müraciətnamənin intişarından iki gün sonra müntəşir olan Azərbaycan ruznaməsinin səhifhələri təbrik teleqrafları ilə dolmağa başladı, məsələn bu ruznamənin birinci şumarəsində Əhər, Culfa, Mərənddən gələn teleqraflarda 87- imza var idi. Haman ruznamənin ikinci şumarəsində gələn teleqrafların imzası 201 – danaya, ruznamənin üçüncü şumarəsində isə bu imzalar 750 - yə çıxdı. Bu nəhv ilə teleqrafların günlük imzaları minlərə balığ oldu.

Bildiyimiz kimin iki gün müraciətnamədən sonra Azərbaycan ruznaməsi intişar tapdı, bu ruznamə sabiq, Azərbaycan cəmiyətinin orqanı olub ağayi Şəbistərinin müdürlüyü ilə müntəşir ediləmişdi, ona görə haman ad, haman müdiriyyət ilə işə başlandı. Azərbaycan ruznaməsini bu dövrədə ağayi Pişəvəri şəxsən yazıb ona müstəqimən rəhbərlik etdiyi üçün Firqənin gündəlik işlərinin aynası ola bilmişdi. Xəlq hamı bu vasitə ilə Firqənin işlərindən iltila tapır, Firqə üzvləri isə onun məqaləlrini özlərinin təbliğat işlərində mövzu qərar verirdilər.

Məxsusən məqalələrdə elamıyənin məvaddı təşərih edilir, onlardan mahıranə bir surətdə siyası və təbliğatı nəticələr alınır, bu vasitə ilə xəlqin əfkarında böyük inqilab yaradılırdı. Məsələn birinci nümrənin baş məqaləsində ağayi Pişəvəri **«Firqəmiz işə başladı»** sərlövhəsi altında belə yazır:

«Düşnəbə gonu Firqəmizin müraciətnaməsi intişar tapdı. Bu müraciətnamə xəlqimiz tərəfindən geniş təvəceh və böyük rəğbətlə qarşılandı. Minlərcə Azərbaycanlyı Azərbaycan şəhərlərində, müraciətnamə yapışdırılmış divarların qabağında toplanıb ürək döyüntüsü ilə onu oxudu, düşündü, alqışladı, bu vasitə ilə səadət və azadlığı üçün yol açıldığını his etdı.

Müraciətnaməmizin dili olduqca aydın və sərih idi. Burada xəlqin istəkləri- arzuları, ehtiyacları çox aydın bir surətdə göstərilmişdi.

Biz İranın istiqlalına əlaqədar olduğumuz ilə bərabər Azərbaycan xəlqinin fərhəngi ixtiyaratı və öz müqəddəratının öz gücü ilə təyin etməsini arzu edirik.

Biz öz dilimizədə fərhəng, behdaşt və dövlət, idarəsi tələb edirik. Öz dilimizədə kitabımız və ədəbiyatımız azad bir surətdə vicuda gəlməsinə xəlqimizin mütərəqqi bir xəlq olmasına imkan verilməlidir.

Biz birinci növbədə öz evimiz olan Azərbaycandan başlayıb buranın tərəqqisini təmin etməyə çalışırıq. Bunun üçün çox sadə və təbi'i bir təşkilatı vicuda gətirməyi ciddən tələb edirik, bu təşkilat İran qanun əsası payəsini təşkil edən Əyalət və Vilayət Əncümənləri dir. Əyalət və Vilayət əncümənləri taza bir təşkilat dəyildir, onun böyük və tarixi geçmişi vardır, İran xəlqləri məşrutə və azadlıq almaq işində Azərbaycan xəlqinin Əyalət Əncüməninin fəaliyətinə və fədakarlığına borcludur, ona görə də müstəbiddlər və azadlıq düşmənləri birinci növbədə bu təşkilatı ortadan çıxarmağa müvəffəq olmuşdur.

Firqəmiz milli bir Firqə olduğu üçün sinif və təbəqə nəzərdə tutmayıb ümum cəmaəti öz baydağı altına çağırır, bu vasitə ilə mərkəzi hökümət və yerli məmurların ləyaqətsizliyi nəticəsində meydana çıxan nifaq və bə'zi yaramaz ünsürlərin narəva hərəkətləri sayəsində törənən hərcü- mərc və şuluqluğa xatimə verəcəkdir.

Yenə haman şumarədə ağayi Pişəvəri «İki yol ayricinda, bizim axır sözümüz» ünvanı altında iranın ümumi vəziyətini təşərih edərkən Firqənin yolunu təyin edərək yazır:

Biz demokrası və azadlığı var qüvvəmiz ilə saxlamağa and içmişik, taza bir Hitlər meydana çıxsa da onun azərbaicəna yolu olabılməz. Taza Rizaxanlıq fikirərinə düşən xainlərin azərbaycana hakimiyyət sürmək arzusu ürəklrində qalacaq.»

Azərbaycan özü öz işlərini idarə etməyə qadirdir. Əgər Tehran hoqqabazları Ləndəndən aldıqları ilham üzrə azadlığı məhv etməkde dəvam edərsə, biz bir qədəm irəli qoyub təmamilə oradan qət'- rabitə etməyə məcbur olacayız.

Tehran höküməti gərək bilsin ki, o iki yol ayricinda dayanmışdır, Azərbaycan öz yolunu intixab etmişdir, o azadlıq və demokrası üsuluna doğru gedəcəkdir, əgər Tehran irtica yolunu intixab edərsə xudahafızlıq buyurub Azərbaycansız yoluna dəvam etsin.

«Budur bizim axır sözümüz!»

Beləliklə Azərbaycan ruznaməsi Firqənin kəsgin dili və qüdrətli təbliğat vasitəsi olub xəlqi və Firqəni hədəfə doğru sövq etməyə başlayır.

Azərbaycan ruznaməsinin məqalələri xəlq içərisində böyük təsir buraxır və onun qəvi məntiqi oxucuları düşünməyə vadar edir. Eyn halda ruznamə 12- Şəhrivər e`lamiyyəsini bir an belə nəzərdən uzaq salmır. Məsələn ikinci nümrəsində Əyalət Əncüməni barəində yazılan qısa, mə’nalı məqalələrdə aşağıdakı sərih cumlələrə təsadüf ediərik:

«Komitəmiz. çox tez bir surətdə böyüməyə başlamışdır. Bu bizim azadlığımızın zamini ola bilər. Lakin bu kafi dəyildir. Firqə siyası və ictimaı bir təşkilatdır, o xəlqi hidayət və təşkil edə bilir, lakin ona hökümət edə bilənməz, xəlqə hökümət edə bilən təşkilat Əyalət Əncümni olacaqdır. Bu əncümən gərək demokratik üsul ilə ümum xəlq tərəfindən intixab edilsin, bütün dövlət idarələri və onların başında

duranlar öz işlərində bu milli təşkilata tabe olub onun dəsturlarını icra etməyə məcburdular. Azərbaycan Əyalət Əncüməninin böyük siyası mə'nası vardır. Bu əncümən Tehran və iranın ayrı şəhərlərində baş qalldırmış irtica və zid- demokrası cərəyanına möhkəm bir yumuruq və diş sındıran bir cəvab olacaqdır.»

«Tehran irticai bizim əncümən adını eşitdikdə titərəyib əl ayağını itirməyə məcbur olacaqdır.»

Haman bu məqalədə Firqə Sədrinin bu günkü şüarlarımızı pişbinlik etəməsi aydın surətdə meydana çıxır. Ağayi Pişəvərinin yazdığı o məqalədə aşağıdakı cumləni məxsusən oxucularımızın rəhbərləri bugünkü müvəffəqiyyətləri çox aydın surətdə görürmüşlər: «Azərbaycan Əyalət Əncüməni tək Azərbaycan məsələsinin həlli dəyil bəlkə bütün azadlıq məsələsinin həlli deməkdir.»

12- Şəhrivər müraciətnaməsi çox hərarətli bir qələm ilə yazılıb orada Azərbaycanın vəziyəti açıq bir surətdə təşərih edilmişdir. Müraciətnamədə Azərbaycan xəlqinin düçar olduğu əsarət və fəlakətlərin səbəblrini təşərih edərkən onların ortadan qaldırılması əməli yollar da göstərilmişdi.

Müraciətnamədə Azərbaycan muxtariyətinin lüzumu mətin və möhkəm dəlillər ilə isbat edilmiş, bu muxtariyət Əncümən- Əyaləti vasitəsilə təmin edilməsi ortalığa sürülmüşdür.

Bu müraciətnaməni diqqətlə oxuduqda aşkar surətdə görürük ki, Firqə işə başladığı vəqt vəziyəti ciddi bir surətdə mütaliə etmiş, öz şüarlarını onun üzərində qərar vermişdir. Bugünkü müvəffəqiyyətlərimizin əldə edilməsində haman müraciətnamənin böyük təsiri olmuşdur. Keçən 12- Şəhrivərdə qəbul etdiyimiz hədəfə təmamilə yetişdigmizi isbat üçün müraciətnamənin 12- bənd dən ibarət olan şüarını burda təkərar edirik:

Bizim Şüarlarımız Bunlardır

1- İranın istiqlal və təmamiyyətini saxlamaqla bərabər Azərbaycan xəlqinə daxili azadlıq və mədəni muxtariyət verilməlidir ki, edə bilsin özünün fərhəngi yolunda və Azərbaycanın abadlaşması və tərəqqisi üçün ümum məmləkətin adilanə qanunlarını gözləməklə bərabər öz sərniviştını təyin etsin.

2- Bu mənzuru həyata keçirmək üçün çox tezliklə Əyalət və Vilayət Əncümənlərini intixab edib işə başlamalıdır. Bu əncümənlər fərhəngi, behdaştı və iqtisad sahəsində fəaliyət göstərməklə bərabər qanun əsası mucibincə təmam dövlət işçilərinin əməliyatını təftiş edib onların təğyir və təbdilində izhar nəzər edəcəkdir.

3- Azərbaycanın ibtidayi məktəblərində üç kilasa qədər dərslər fəqət Azərbaycan dilində aparılmalıdır və üç kilasdan yuxarı dövlət dili olmaq üzrə Fars dili də Azərbaycan dili ilə yanaşı tədris edilməlidir. Azərbaycanda milli darulfununun təşkili Demokrat Firqəsinin əsas məqsədlərindən biridir.

4- Azərbaycan Demokrat Firqəsi sənaye və fabrikaların genişlənməsinə ciddi çalışacaq və səy edəcək ki, mövcud fabrikaları təkmil etməklə bərabər işsizliyi rəf etmək üçün, əl və maşın sənaye’ini genişləndirmək üçün vəsilələr yaradıb taza fabrikalar vicuda gətirsin.

5- Ticarətin genişlnməsini, Azərbaycan Demokrat Firqəsi çox lazim və ciddi məsələlərdən hesab edir. Bu günə qədər ticarət yollarının bağlı qallması çoxlu kəndlilərin, məxsusən bağdarların və xırda maliklərin sərvətlərinin əllərindən çıxmasına və onların dilənçi halına düşməsinə səbəb olmuşdur.

Bunun qabağını almaq məqsədi ilə Demokrat Firqəsi bazar tapmaq və Azərbaycan əmti'ələrinin xaricə çıxarılması üçün tranzit yolları axtarmaq işinə ciddi iqdam etməyi və bu vəsilə ilə ümumi sərvətin nüqsanının qabağını almasını nəzərdə tutmuşdur.

6 - Demokrat Firqəsinin əsas məqsədlərindən biri də Azərbaycan şəhərlərinin abadlaşmasıdır. Bu məqsuda çatmaq üçün Firqə səy edəcək ki, çox tezliklə şəhər əncümənlərinin qanunu təğyir tapıb şəhər əhalisinə müstəqil bir surətdə şəhərin abadlığına çalışıb onları abırumənd və müasir hala salmağa imkan verilsin. Məxsusən Təbriz şəhərinin su ilə təmin edilməsi Azərbaycan Demokrat Firqəsinin çox fövri- cari məsələlərindəndir.

7 - Azərbaycan Demokrat Firqəsinin müəssisləri gözəl bilirlər ki, məmləkətin sərvət tovlid edəni və iqtisadi qüvvəsi kəndlilərin qüvətli qoludur. Ona görə bu Firqə edə bilənməz ki, kəndçilər arasında vicuda gələn hərəkəti nəzərə almasın. Buna görə də Firqə səy edəcəkdir ki, kəndlilərin ehtiyaclarını təmin etmək üçün əsaslı qədəmlər götürülsün. Məxsusən kəndli ilə ərbabların arasında müəyyən bir hüdud təyin etmək və bə’zi ərbablar tərəfindən ixtira edilmiş qeyri- qanuni vergilərin qabağın almaq Demokrat Firqəsinin fövrı vəzifələrindəndir.

Firqə səy edəcək bu məsələ elə bir surətdə həll edilsin ki, həm kəndlilər razı qalsın və həmdə maliklər özlərinin gələcəyindən itminan hasıl edib, rəğbətlə kəndlərinin və öz məmləkətlərinin abadlığına çalışsınlar.

Xalisə yerləri və azərbaycanı tərk edib qaçan və Azərbaycan xəlqinin zəhmətlərinin məhsulunu Tehranda və sayir şəhərlərdə məsrəf edən ərbabların yerləri, əgər tezlik ilə azərbaycana müraciət etməsələr, Demokrat Firqəsinin əsasnaməsinə müvafiq olaraq kəndlilərin ixtiyarına verilməlidir. Biz özlərinin eyş və nuşundan ötəri azərbaycanın sərvətini xaricə aparanları azərbaycanlı hesab etmirik. Əgər onlar azərbaycana qayıtmaqdan imtina etsələr, onlar üçün azərbaycanda bir haq qail dəyilik. Bundan əlavə Firqə çalışacaq ki, çox səhl və sadə bir surətdə Azərbaycan kəndlilərinin əksəriyətini torpaq və əkin aletleri cəhətdən təmin etsin.

8 - Demokrat Firqəsinin mühüm vəzifələrindən biri də işsizliklə mübarizə etməkdir. İndidən bu xətər çox ciddi bir surətdə özünü göstərməkde dir.

Gələcəkdə bu sel gündən - günə qüvətlənəcəkdir. Mərkəzi dövlət və məhəlli məmurlar tərəfindən bu xüsusda heç bir iş görülməmişdir. Əgər iş bu minval ilə davam edərsə, Azərbaycan xəlqinin əksəriyəti fəna bir hala düşməyə məhkumdur. Firqə çalışır bu xətərin qabağını almaq üçün ciddi tədbirlər görülsün. Hələlik fabrikaların təsisi, ticarətin genişlənməsi, əkinçi təşkilatlarının təsis edilməsi, dəmir və şosa yolların çəkilməsi kimi tədbirlər, mümkündür bir qədər faydalı olsun.

9- İntixabat qanununda azərbaycanın həqqində böyük zülm edilmişdir. Dəqiq iltilaata görə bu ölkədə dörd miliondan yuxarı azərbaycanlı yaşamaqdadır. Bu qeyri adilanə qanun mucibincə azərbaycana məclis- şovrai millidə, 20- vəkil yeri verilmişdir. Bu qətiyyən

mütənasib bir bölgü dəyildir. Azərbaycan Demokrat Firqəsi səy edəcək Azərbaycan nüfusuna nisbət vəkil intixab etmə həqqi olsun. Bu təqəribən məclis nümayəndələrinin üçdə birini təşkil edə bilər.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi məclis intixabatının mütləqən azad olması tərəfdarıdır. O, dövlət işçilərinin daxili və xarici, həmçinin pulluların qorxutmaq və aldatmaq yolu ilə intixabat işınə qarışmalarına ciddən müxalifət edəcəkdir. İntixabat gərək təmam- iranda ani-vahiddə başlanıb, çox səri' bir surətdə qurtarsın.

10- Azərbaycan Demokrat Firqəsi fasıd, müxtəlis və rüşvə alan şəxslər ilə ki dövlət idarələrinə soxulmuşlar, ciddi mübarizə edəcək və dövlət məmurları arasında saleh və dürüstkar şəxslərdən qədirdanlıq edəcək. Məxsusən Firqə çalışacaq onların maaşları və zindəganlıq şəraitləri elə islah olsun ki, onlar üçün oğurluq və xəyanət etməyə bahana qalmasın, onlar eliyə bilsinlər ki, özləri üçün abırlı həyat vicuda gətirsinlər.

11- Demokrat Firqəsi səy edəcək azərbaycanda alınan vergilərin yarısından yuxarısı azərbaycanın öz ehtiyaclarına sərf edilsin və qeyri- müstəqim vergilər ciddi surətdə azalsın.

12- Azərbaycan Demokrat Firqəsi bütün demokratik dövlətlər, məxsusən müttəfiqlərlə dostluq saxlamaq tərəfdarıdır və bu dostluğu davam etdirmək üçün çalışacaq mərkəzdə və şəhərlərdə İran ilə müttəfiq demokratik dövlətlər arasında dostluğu pozmaq istəyən xain ünsürlərin əllərini ictimai, siyasi və dövləti işlərdən kənar etsin.

Budur Demokrat Firqəsini yaradanların əsl məqsədləri.

Biz ümidvaruq ki, hər bir vətənpərəst azərbaycanlı istər azərbaycanın daxilində və ya azərbaycandan xaricdə bu müqəddəs məqsədə çatmaq üçün bizimlə həmmsəda və əl bir olacaqdır. Təbii dir ki, insan əvvəl əgər öz evini islah etməsə məhəllə, şəhər və ya məmləkət üçün işləyə bilənməz.

Biz əvəl öz evimiz olan azərbaycandan başlayırıq və inanırıq ki, azərbaycanın islah və tərəqqisi iranın tərəqqisinə səbəb olacaqdır və vətənimiz bu vasitə ilə quldurların və mürtəce'lərin çəngalından nicat tapacaqdır.

Yaşasın Demokrat Azərbaycan!
Yaşasın Müstəqil və Azad İran!
Yaşasın İran və Azərbaycan azadlığının həqiqi məşəldarı olan Azərbaycan Demokrat Firqəsi!

Təşkilat Necə Vicuda Gəldi?

Müraciətnamədən sonra azərbaycanda böyük təşkilatı fəaliyət başlandı. Şəhərlər və kəndlərdə cəmaət dəstə- dəstə yığılıb Firqənin şö'bəsini təşkil verdilər. Müəssislər sırasına daxil olan üzvlər bu təşkilata səru- surət vermək üçün Müvəqqəti Müəssislər Heyəti tərəfindən ətrafa göndəridi. Bütün ölkəmizi şədid fəaliyət bürüdü. Hər yerdə müəssislər komitələri təşkil olunmaqla təşkilatın payasi qurulmağa başladı.

Böyük hərarət və yorulmaqsızın ciddiyətlə işə başlayan Firqə rəhbərləri tənha təbliğat ilə iktifa etməyib təşkilatı mərkəziləşdirməklə qazanılan geniş təbliğat nəticələrindən əməli istifadə etməyə başladılar.

Bu məqsəd ilə müraciətnamə intişarından sonra 22- şəhrivərdə Müəssislərin ümumi iclası də’vət olunub on bir nəfərdən ibarət bir Müəssislər komitəsi təşkil verməyə müvəffəq oldular.Bu komitəyə əksəriyət ara ilə ağayi Pişəvəri Sədr, ağayi Şəbistəri müavin intixab olundular. Haman gün ağayi Biriya Şovrəyi Müttəhidii Kargəranın Sədri, kargərlər ittihadiyəsinin Demokrat Firqəsinin rəhbərliyini rəsmən qəbul etdiyini kətbən komitəyə xəbər verdi. Yenə haman gonun axşamı ağayi Badəkan və ağayi Qiyamı Tudə təşkilatının ümumi geniş konfransının təsmimini xəbər verdilər. Bu təsmim vasitəsilə Hizbe Tudənin, Azərbaycan Demokrat Firqəsinə mülhəqq olması qərara alınmışdı. Şovrəyi Müttəhidə və Tüdə təşkilatının birlik təmayülü Demokrat Firqəsini heyrətavər bir tərzədə qüvətləndirdi və qərar oldu ki, Tudə, təşkilatının komitə üzvlərindən bir neçə nəfər Firqənin Müəssislər komitəsinə daxil olsunlar, bu tədbirin nəticəsində sıralarımız inanılmış və mücərrəb kadrlarla möhkəmlənməyə başladı.

Müraciətnaməmiz müntəşir olan kimi Tehran ruznamələri əleyhimizə şədid bir surətdə həmləyə geçib töhmət və iftira qallmadı ki, bizim üstüümüzə atmasınlar. Dərin iman və qəti təsmim üzrə fəaliyətə başlayan Firqə rəhbərlərimiz onlara cəvab vermək əvəzində öz işlərinə idamə verdilər.

Müəyyən nəqşə üzrə olduğu üçün iş çox səri' surətdə pişrəft etməkde idi.

Firqə gizlətmə və ört basdır siyasətinə müxalif olduğu üçün öz məqsədlərini sadə surətdə açıb xəlqə bəyan etdi, işimizin başlanğıcı Qızıl Ordunun ölkəmizədə olduğuna təsadüf etdiyi üçün düşmənlərimiz xəlq arasında sui- təfahüm etmək üçün nehzətimizi təcziyə və ya ayri bir ölkəyə ilhaq ünvanilə ləkələndirmək istirdilər.

Bu sui-təfahümü rəf etmək üçün şəhərimizin ümum təbəqatının baş bilənənlərindən geniş bir iclas də’vət edildi. Bu iclasa ağayi Pişəvəri bir saat yarım sürən nitqində Firqənin şüarlarını şərh verərkən əlilə havada İran nəqşəsini tərsim etdi. Bu cümlə isə bütün nehzət dövrəsi fəaliyətimizin məşəli oldu: Sol və Sağ cərəyanların hər ikisi ilə mübarizə edərkən ağayi Pişəvərinin, 19- şəhrivərdə söylədiyi bu tarixi cümlə nəzərdə tutulmaqla Firqə içərisindən çıxabılən ümum səhv cərəyanların qarşısını məsdud etdi. Təbriz şəhər təşkilatının əsası isə çox tez bir zamanda yəəni mehr ayının beşində vicuda gəldi. İyirmi üç günlük fəaliyət nəticəsində Demokrat Firqəsinə yazılanların sayı (Hizb-Tudə təşkilatından əlavə) minləri təcavüz etmişdi. Mehr ayinin 9- da təşkil tapan konfransda birinci Firqə konqrəsinə 59 nəfər nümayəndə intixab edidi. Böyləlik ilə şəhər təşkilatimizin əsası qoyulub, münəzzəm surətdə işə başlandı.

Bu dövrədə Azərbaycan ruznaməsi böyük rol oynamaqda idi. Xəlq onu sevinc ilə oxur və Firqənin siyasətini dərk edirdi. Ağayi Pişəvəri uzun müddət sürən yazıçılıq təcrübəsini və siyasi mə’lumatını təmamilə ona münhəsir etmiş idi. Məqalələr çox qısa, atəşin vəhərartli idilər. İstər ruznamə istər isə şifahı təbliğat əsərində xəlq içərisində böyük fikri nehzət başlayıb gündən günə yüksəlməkde idi. Şairlərimiz milli nehzətdən ilham alıb çox dərin mə’nali və odlu şerlər yazmağa başladılar.

«Azərbaycan» ruznaməsinin Şəhrivər və mehr aylarında çıxan nümrələrinə diqqət edilirsə təqəribən bütün şa’irlərimizin qiymətli şe’rlərin o dövrədə yazılmış olduğu çox aydın görünər. Ağayi E'timad, ağayi Əli Fətərt, ağayi Azəroğlı, Mədinə xanım Əliəkbərzadə, Müzəffər Dirəfşi və Aşiq Hüsen Cəvan o günlərdə vətəni şerlər yazmaqda böyük şövq və həvəs göstərirdilər.

Fədailərimizin zövq və şövq ilə qulaqlarımızı, nəvaziş edən: «Həmişəlik yaşa Azərbaycan» surudunu da ağayi Nəcəm- Təbriyzi haman şəhrivər ayinda yazıb, Azərbaycan ruznaməsi idarəsinə göndərmiş və mehrdə çap edilmişdi.

Demək xəlqdə dərin ehsasat vicuda gətirilmiş idi . Firqənin səhih rəhbərliyi bu ehsasatı istənilən məqsədə doğru surub ondan təşkilat və siyasi nəticə almağı təmin etdi.

Firqəmizin fəaliyəti bizə bu cəhətdən yaxşı nəticə vermişdir ki, başçılar öz işlərini təsadüfə vaguzar etməyib, müəyyən nəqşə üzrə hərəkət etməyə çalişmişlar.

Birinci Konqrə

Qabaqdan müəyyən edilmiş proqram üzrə, mehr ayinin 10- da Firqəmizin birinci konqrəsi təşkil tapdı. Bu konqrədə Azərbaycanın bütün şəhər, qəsəbə, və kəndlərindən nümayəndələr intixab olunmuş idilər. Konqrə Firqənin təşkilinə rəsmiyət verməklə (Hizbe Tudeye İran) təşkilatı ilə Demokrat təşkilatının birlşməsini əmələn icra etdi. Bu üç gün dəvam edən konqrə çox böyük və əsaslı məsələlərin həllinə müvəffəq oldu. Bunlardan ən mühümmü Firqənin məram və nizamənaməsinin təsvibi idi.

Şəhrivər ayinin 13- də intişar tapan məramnamə düz bir aydan sonra yə’ni mehr ayinin 12-sində qəbul edilən Firqə məramnaməsi şəkilində daha mükəmməl bir surətdə rəsmiyətə keçdi. Konqrə muxtariyət, yer bölgüsü və milli dilimizin rəsmiyəti kimi böyük şüarlarımızı əsas olaraq mərkəzi komitəyə tapşırıb qət’i ümid və ciddi təsmim ilə xatimə tapdı.

Bu konqrədə qırx bir nəfərlik bir «Mərkəzi Komitə» seçilib, ağayi Pişəvəri Firqə Sədrliyinə, ağayi Şəbistəri ilə ağayi Badəkan Sədr müavinliyinə intixab olundular.

Tehran Mürtəceləri Nehzətimizə Zəminə Hazırladılar

Bizim milli nehzətimiz yuxarıda yazdığımız sürətlə genişləndikcə Tehran özünün irticai rəftarında ciddileşməyə başlayır.

İran məşrutəsində cəlladlıq vəzifəsilə məşğul olan «Sədr Uləşraf» nehzətimizi boğmaq üçün «Seyid Mehdi Fərrox»- u fövqəla'də ixtiyarat ilə Azərbaycana valı təyin edərkən Firqə də

buna cəvab olaraq böyük yığıncaq çağırır və orada Fərroxu qəbul etmək üçün qətnamə sadır olunur.

Məclis- Şovrai Milli isə təmamilə öz masqasını yırtıb, irticai siyasətini biruza verir. Məlik Mədənilər və Əmir Teymur Kəlalilər kimi müstəbidd və faşist ünsürləri riyasət heyətına intixab edir. Bu vasitə ilə Azərbaycan nehzətinin daha da vüs’ətlənməsi üçün müsa'id zəminə vicuda gəlir.

Həmin bu dövrədə Tehranda azadixahların tə'qib və toqifinə iqdam olunur. Məxsusən kargərlər ittihadiəsi başçılarından «Rusta, və Şəmidə» toqif olunur. Tehranda tə'qibdə vaqe’ olan əfsərlər isə Tehranı tərk edib Xorasana və oradan da Səhrəya qaçmaqla canlarını xilas etməyə çalışırlar.

Tehran radiosu Azərbaycan surudunu çalmaqla ümum İran xəlqini əleyhimizə təhrik etməyə çalışır. Bunlar isə irticai siyasətmədarlara əks nəticələr verir və onları öz başlarını itirməyə vadar edir.

Tehran Barmaqğı

Azərbaycan ruznaməsinin 20- mehr tarixi şumarəsində «Tehran barmaqğı» ünvanlı məqalə Azərbaycanda olan Tehran məmurlarının o günkü xainanə siyasətlərinin üstünü açır, məqalənin bu cumələri şayan diqqətdir:

«Tehran irticainin qara barmağı Azərbaycan kəndlərində görsənməyə başlanır, bu isə kəndlərdə saysız- hesabsız jandarmlardan ibarətdir.

Kəndliləri güc ilə çəkib fitnə və fisada sövq edirlər. Ərbabların əmlakını hifz etmək və bəhrə almaq bahanası ilə kəndliləri döyür, əzir, incidir və narahat edirlər. Biz çox gözəl bilirik ki, Azərbaycan maliklərinin böyük bir qisməti sülh və aramiş tərəfdarıdırlar. Vəli müftinlər onların adından xəlqi narahat edir və cür bə cür bahanalar ilə kəndlərdə hüquqı işlərə qarışırlar.

Firqəmiz var quvvəsilə sükutu saxlamağa çalışır vəli fitnəkarlar öz mənhus siyasətlərindən əl götürmək istəmirlər.

Görürsünüz ki, millət və məmləkətin müqəddəratı kimlərin əlində dir? O deyir: biz hüquqı işlərə qarışa bilmərik, kim güclü isə öz işini qabaqdan aparmalıdır.

Jandarm və əmniyə təşkilatının başında duranların Liqvan hadisəsində böyük cinayətkarlıqları olmuşdur.

Əgər ogun bunlar məsuliyətə cəlb edilsə idi, bu kimi hərəkətlər olunmazdı və bu gün ədliyə rəisi və müddə'i- ülümüm kəndlərdə baş verən cinayətləri öz boyunlarından atmaqla taza bir şurişin meydana çıxmağına yol verməzdilər.

Biz bunilə xəlqimizi təhəmmülə, səbirə və mətanətə də’vət edirik və eyn zamanda fitnə və fisad tovlid edənlərin simaların göstərmək üçün onların nə kimi işlər gördüklərini mədarık və əsnad üzrə yazıb təşkilatımıza verilməsi tövsiyə olunur. » «P.»

Bu günlərdən sonra jandarmların vəhşilikləri artır. Nəhayət iş o yerə gətirir ki, Firqə bu xüsusda bu cinayətləri ifşa edən bir müraciətnamə nəşri ilə iranın səlahiyətdar idarələrinə və ha belə xarici konsulxanalarına cinayətlərin təfsilatını onların necə bilatə'qib qalmasını göstərir.

Biz aban ayinin 25- də yazılan o sənədi burada ikinci dəfə təkərar edirik:

Dövlət Məmurlarının Kəndlərdə Yaratdıqları Fəcayei İfşa Etmək Üçün Azərbaycan Demokrat Firqəsinin

azərbaycanda demokrat dövlətlərinin dilploması məmurlarına və İran səlahiyətdar məqamlarına göndərdiyi açıq məktub

Dövlət məmurlarının Azərbaycanda gündən- günə artmaqda olan vəhşiyana faciələrə və beçaraların şikayətlərinə səlahiyətli məqamatın təvəcceh etəməməsi, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin mərkəzi komitəsini, azərbaycanda olan Demokrat dövlətlərinin siyasi nümayəndələrini xəlqimizin fəci' və ürək yandırıcı vəziyətindən müttəle etməyə, bu vəsilə ilə xəlqin dilsuz fəryad və naləsini mütəməddin dünyanın qulağına, hansı ki, zülm və vəhşiliyi kökündən qazmaq üçün fədakarlıq və canbazlıqlar etmişlər, yetirməyə vadar etdi.

Böyük dövlətlərin baş konsul və vis konsullarını məmləkətimizdə yandirilan od və alovdan müstəhzər etmək üçün Demokrat Firqəsi əlində olan bir çox əsnad və mədarik üzündən bir neçəsini göstərmək istir.

Azərbaycan Demokrat Firqəsi çarəsiz olaraq bu təəsüfavər iqdamı edir, ondan ötrü ki, hökumət heç öz mütəcaviz məmurlarının ehcafatından cilovgirlik etməyə hazır olmur, bərəks hər gün onun şiddətini artırır. İndi baş verən fəcaye göstərir ki, onlar bu vəsilə ilə Azərbaycan xəlqini aradan aparmaq ya onu orta əsirlərdə olan qullar kimi saxlamaq istirlər. Dodaq kəsmək, dağ qoymaq, qarın yırtmaq və bu fəcaye ilə qətl və qarət etməyin orta əsirlərdə belə az sabiqəsi vardır.

Ağalar! Siz mütəməddin dünyanın nümayəndələri və Demokrat xəlqlərinin göndərmələri bu qəzayanın şahidi olun və intizarımız budur ki, azərbaycanın məzlum millətinin səsini demokrasi dünyasının azad mətbuatında intişar verəsiz.

Əgər bir nəfər bu məzlum və sitəmdidələrin bir neçə nəfərilə söhbət edib və bunların həqqində əmələglən faciələrin yüzdə birindən müttəle olursa hətəmən mütəssir olub şəksiz öz Demokrat millətinə yetirəcəkdir ki, hələ də dünyada elə bir dövlət vardır ki, onun məmurları məmləkətin qanunlarını ayaq altına alıb və öz millətinə dünyada olan bütün insaniyyət qanunlarının xılafına olaraq rəftar edir və orada qanun, məhkəmə- müdəi-ülümumu bir ovuc müstəbidd xudsər və istifadəçi əşxasın əlində alətdir. İranın indiki vəziyəti

dünya demokrasısına ardır. Qoy dünya bilsin ki, bir iddə məzlumlar ki, çarəsizlikdən onlara öz məzlumiyətlərin izhar edirlər cəvab versin.

Budur bir qismət dövlət məmurlarının kəndlərdə yaratdığı fəcaye və onların qanunsuzluqları və zulumləri həqqində ədliyə və sayir səlahiyətdar idarələrə yazılan şikayətlərdən ki, həqiqətdə xarvardan bir ovucdur və indiyə qədər də bunlara tərtib- əsər verilməyibdir.

«1- 9, 7, 24 –də «Həştərud» mahalının «Əcəmi» kəndində malik Məhəmməd Sadıqxan Müctehidi və mübaşır Əbdülhüsen Sasani bir iddə müsəlləh jandarmla kəndlilərə həmlə edir, jandarmlardan biri Zülfəli adında bir kəndlini qolundan yaralır və Həsən ağa, Qulam, Fəthəli və Məşhədi İbadullah adlı dörd kəndlini günahsız yerə güllə ilə vurur və beş nəfər kəndlini ağır surətdə yaralayırlar, belə ki, indi də yataqda dırlar. Bununla bərabər qatillər hələ də tə'qib olunmamışlardır. Lakin günahsız kəndlilərdən bir neçə nəfər tutulub və həbs edilmişlərdi.»

2- «Kağəz Künan» mahalında «Qoşa Bulaq» və «Yam Bulaq» kəndlərində 7, 7, 24- də Məhərrəm və Qənbər adlı iki nəfər kəndli Əslan Hümmayun və ustvar İbrahiminin əlilə azadixahlıq cürmi ilə qətlə yetişiblər və jandarmların müsəlləhanə həmləsi nəticəsində kəndlilər öz aıləəri ilə çöllərə qaçırlar.

3- «Sarab»- ın «Şərəbiyan» kəndində bir iddə jandarm guruhban Müqəddsin başçılığına kəndlilərin evini və əmvalını qarət və özlərini döyüb həbs edirlər, bir kəndli ölür və neçə arvat, uşaq siqt edir.

4- «Tikmə Daş»- da jandarmlar azadixahların evlərini qarət edirlər və iki nəfərə qədər kəndlilər öz arvat və uşaqları ilə çöllərə qaçırlar.

5- «Əmmənd» kəndində iyirmi nəfər jandarm sərvan Dibanın başçılığı ilə kənlilərin mal və canlarına təcavüz edirlər ki, yüz əlli nəfər kəndli onların zülmündən dəli kimi qaçaraq öz canənları üçün Təbrizə Azərbaycan Demokrat Firqəsinə pənahəndə olurlar.

6- «Susltanabad» kəndində Həsən jandarm və Əli adlı birisi bir nəfər arvadı tüfəng qundağı ilə o qədər döyürlər ki, onu ölüm halına salırlar və haman arvatın iki yaşlı uşağı tüfəng qundağı zərbəsi altında ölür.

7- «Güllü Təpə» kəndində sərvan Abdini bir böyük iddə jandarmlarla azadixahları ağaca bağlayıb və onların qabağa gələnlərini həbs edib və «Mərdanqım» kəndində mürtəce’ xanlar jandarmlarla birlikdə bütün azadixahların evlərinə həmlə edirlər. Onların mallarını və əsasiyələrini qarət etdikdən sonra onların başına o qədər işkəncələr gətirirlər ki, bir iddə böyük kəndlilərdən çöl və meşələrə qaçmağa məcbur olurlar. Jandarmların və bə’zi məhəlli mürtəce’lərin yaratdıqları fəcayedən ədliyə və sayirə qanuni mərcələrə olunan şikayət və e`lam- cürəmlərin sayı bu günə qədər yüzü keçmişdir.

Bütün o kimi mövqelərdə xəlqin məsül məqamlardan mürtəkibləri qanun- əsası hududunda və cəzayı məhkəmələrin üsuluyla tə'qib etmək, jandarm məmurlarının qeyri- qanuni olaraq hüquqı işlərə müdaxilə etməkdən cilovgirlıq olunması təqaza olunmuşdur. (Qəzayı qüvvənin icrəyı qüvvədən ayri olduğunu ədliyənin 3536-

nümrə və 11, 5, 24- tarixli jandarm idarəsinə yazdığı bəxşnamə mucibincə, jandarm idarəsinin hüquqı işlərə müdaxilə etməməsi təqaza olunmuşdur. Çünki o idarənin məmurları xəlqin asayişini təmin əvəzində xəlqin qətl və qarət edilməsinin və asayişinin pozulmasının səbəbi olmüşlar.)

(Azərbaycan Demokrat Firqəsinin mərkəzi komitəsinin ictimai işlər şöbəsi)
(«Azərbaycan» şumarə 56, aban 25, noyabr 16)

Bu cinayətləri yaradan Tehran barmağı isə xəlqi, məxsusən kəndlini təngə gətirir və onu qanlı və şədid mübarizəyə vadar edir. Yeri gəlmişkən bunu da qeyd etmək lazimdir ki, Firqə 30- mehrdən 20- azərə qədər həmişə kənliləri sükuta də’vət edərək azadlığın sülh yolu ilə əldə edilməsini lazim görmüşdür. Tehran barmağı öz cinayətində o qədər israr və səmacət göstərmiş ki, biləxrə Firqə kəndlilərə özünüzü dilfa edin fərmanını verməyə məcbur olmuş, bu fərmanın nəticəsində fədai dəstələri meydana çıxmışdır.

Birinci Konqrənin Təsiri

Birinci konqrənin təsiri xəlqin içərisində çox böyük oldu. Bu vasitə ilə millətmiz özünə bir mərkəz- siql, bir məlcə, daha doğrusu həqiqi rəhbərlik edici qüvvə tapdığını dərk etməyə başladı. Ona görə bu münasibət ilə yenə də Firqəmizin ilk təşkili günlərində olduğu kimi azərbaycanın hər tərəfindən yüzlərcə təbərik teleqrafları axıb gəlməyə başladı.

Konqrənin qərarlarını və orada təsvib olan məramnaməmizi nəzərə alsaq görərik ki, bu sadə bir yığıncaq dəyil imiş. Bu gün dost və düşmənlərimizin təsdiqi ilə bütün dünyada səs salan böyük nehzətimizin nəqşə və tədbirlərini təhiyə etmək, vaqiən hərbi və inqilabı bir ərkan-hərb işini görmüş oldu.

Bu cəhətdə deyə bilərik ki, konqrənin xatiməsilə milli nehzətimiz başlanıb, münəzzəm bir surətdə xəlqi təşkilat altına almağa müvəffəq oldu.

Tehran Titərədi, Sədr Yıxıldı

«Fərrux»- un Təbrizə gəlməkdən məyus olması Firqəmizin gündəlik işlərində pişrəft etməsi, Tehran mühitində şədid bir surətdə qorxu tovlid etdi. Nəticədə əl- ayağını itirmiş məclis mürtəceləri «Sədr»-i iş başından kənar etdilər. İrticai heyət- hakimə arasında iki şədid mübarizə başladı. Bir dəstə istəyirdi nehzətimizi silah və polis təşkilatını təqviyət edərək, bu vasitə ilə bir tərəfdən xəlqi mər'ub etmək, o biri tərəfdən fürsət ələ gətirib Firqə başçılarını ortadan aparmağa çalışırdılar. İkinci dəstə isə hiylə və neyrəngə mütəvəssil olub , xəlqimizi

iğfal etməyi lazim gördükləri üçün bizə yaxşı bir valı göndərmək və dadlı və'dələr verməyi irəli sürmüşdülər. İttifaqən hər iki güruh dövlət təşkilatında dərin nüfuza malik olduqları üçün öz fikirərlərini müəyyən məmurlar vasitəsilə əncam verməyə müvəffəq olurdular. Bu isə azərbaycanda Farslar demişkən «küsə və rişe pəhn» şəkilində zahir olurdu. Məsələn bir tərəfdən sərhəng «Vərəhram»- lar, «Pərvizı»- lər və «Zəngənə»- lər vasitəsilə kənd və şəhər əhalisini əzir, döyür, ayaqdan salırdlar, o biri tərəfdən mülayimətlilik ilə mə'ruf olan «Hesam-ulsultan Bayat»- ı valı təyin edib ona tapşırırdılar ki, nehzət başçıları ilə saziş etsin. Xəlqin gözünün qabağından pərdə asmaq üçün böyük islahat və'dələri ilə işə başlasın. Bu «kusə və rişe pəhn» siyasət isə xəlqə gizli qalmadığı üçün firqəmizin təbliğatı və təşkilatı fəaliyətini daha da qüvətləndirməyə bais olub və mühitimizdə şədid bir təşənnüc vicuda gətirdi.

Milli Hökümət Təşkili Yolunda

İş sadə bir çərçuvada dayana bilməzdi. Milli və demokratik şüarlar ilə xəlqi ayağa qaldıran Firqə sözə qənaət edib dura bilməzdi. Tehran isə əməldə güzəşt etmək istəmirdi. «Sədr-üləşraf» kabinəsinin yerini «Həkimi» kabınəsi təbrizdən qaçan mürtəce’lər ilə əlbir olan Tehran irticai qüvvələrinin təht- təsirində qalan, bu sözlərimizi eşitmək belə istəmirdi. Hətta qanun əsasidə sərih bir surətdə qeyd edilmiş sadə əncüməni- əyaləti qanununu belə səfsətə ilə aradan aparmağa çalşırdı.

Bu vəziyəti nəzərdə tutub Tehran heyət- hakiməsinin işlərini dəqiq surətdə tə'qib edən mərkəzi komitə, Firqə məramının icrası üçün sözdən əmələ geçdi.

Bir tərəfdən jandarmların fişar və təziiqindən cana doymuş kəndlilərin arasında fədai dəstələri təşkil etmək, o biri tərəfdən xəlqin arzularını yerinə yetirmək üçün milli dövlət təşkilatı yaratmaq lüzumu meydana çıxdı və bu fikirərin təxir edilmədən icrası ağayi Pişəvərinin müstəqim məsuliyəti ilə ağaz olundu və bütün Firqə başçıları bu hədəfə yetişmək üçün şədid bir surətdə fəaliyətə başladılar. Bu fəaliyətin nəticəsində azərbaycanda olan dövlət təşkilatı mütəzəlzil olub gündən günə zəiflənməyə başladı. Nəhayət əməldə iki hökümət meydana çıxdı ki, onlardan biri gündən günə nüfuz və qüdrət kəsb edən Demokrat təşkilatı, o birisi öz səngərlərini bir- birinin dalısınca tərk etmək məcburiyətində qalan çürümüş dövlət təşkilatı idi.

Axırda iş o yerə gəldi ki, Firqə üzvlərini səbirə, mətanətə və aqilanə rəftara adət vermək üçün Firqə Sədri aşağıdakı məqaləni yazıb, azərbaycan ruznaməsində intişar verdi:

Fizuli Mövquf

Eşitdiyimizə görə çağrılmamış qonaqlardan şəhridarı rəisi böyük qanunsuzluqlara başlamış. Qanuni surətdə xəlq tərəfindən seçilmiş şəhər əncüməni əvəzində səkkiz ay bundan əvvəl vəqti qurtarmış köhnə əncümən ə'zasının əlilə bə’zi işlər görməyə iqdam etmişdir.

Bu kimi fizulluqların vəqti geçmişdir. Rəisi- şəhərdarı olmasın ondan daha yekəsi olsun, diktatorluq və qanunusuzluğa Azərbaycan xəlqi yol verə bilməz.

Ağayi şəhərdar bir dəfə anlasın ki, bura Azərbaycan dır, diktatorluğu buradan yə’ni azərbaycanın mərkəzindən başlamaq olmaz. Vəqti geçmiş əncümənlərin və ya Məclis-Şovranın vasitəsilə millət malından bir dinar xərc etmək qanun- əsasımızı ayaqlamaq deməkdir.

Bu işi görənlər kim olursa olsun xain və müucrüm tanınmaqla məhkəməyə cəlb olmalıdırlar. Biz dadsitan və qanun mucibincə səlahiyətdar məqamların nəzərini bu ciddi və böyük oğurluq və xəyanətə cəlb edirik. Vizarət- kişvərin babası da şəhər əncümənlərinin istiqlalını poza bilməz. Əgər səlahiyətdar məqamat bu quldur müstəbidd ünsürü məhkəməyə cəlb etməyə fövriyətlə təşəbbüs etməzsə ondan daha səlahiyətli olan xəlq öz hüququndan müdafiə edər. Fizulbaşılar anlasınlar ki, bu asanlıq ilə böyük bir şəhərin hüququnu payimal etmək ucuz başa gəlməz. «Fərrux»-un nəqşəsini icra etmək bu sadəlik ilə baş tutmaz. Şəhərimiz öz işlərini idarə etmək üçün əncümən intixab etmiş, nəzakət mayilliği əldən verməyib bu günədək onun işə başlamasına müntəzir olmuşdur. Müstəbiddlər, mürtəce’lər və xainlər və xainlər əlində olan vizarət-kişvər isə kəcdar- məriz vasitələr ilə itlafi- vəqt edib, axırda göndərdiyi töhfə, qanununu pozmaq və xəlqin həqqini payimal etməkdən ibarət olmuşdur. Bunu nəzərə alıb mərkəzi komitəmizin fəaliyətdə dəvam edən ümumi iclasından ciddi surətdə qanuni Şəhər Əncüməninin təşkilini təqaza edirik. Qoy Tehran bir dəfə öz təklifini düşünüb bu kimi fizülluqların azərbaycanda baş tutmayacağını yəqin etsin « p.»

Bu məqalə aban ayının on səkkizində iazılmışdır. Məqalənin ləhni isbat edir ki, Firqə son dərəcə qüdrət və iqtidara malik olduğu halda hökümət məmurları fövqüladə bir durətdə zəyif və beçara olmuşlardır. On səkkiz aban ailə ayirmi bir Azər arasında böyük bir fasilə olmadığını nəzərə alsaq aydın surətdə ehsas edirik ki, firqəmiz nə miqyasda özünü daha böyük qədəmlər götürməgə amade edib o gıtürmək istədiyi qədəmlərin müvəffəqqiyətini də iüzdə yüz təmin etmiş imiş. Bu məqalədən iki gün sonra iəni aban ayının 20- dh haman ruznamədə belə bir məqaləyə yenə hə təsadüf edilir.

İkinci Dövrənin Şüarları

Bu ünvan altında qələmə alınan məqalənin nəhayətində belə yazılır:

((«Bu günkü şüarlarımız əncümənlərin təşkili və on beşinci məclis seçgilərinin səri' bir surətdə başlanmasıdır. Bu iş böyük siyasi bir işdir. O, Firqəni xəlq ilə yaxınlaşdırıb, onun həqiqi rəhbəri məqamına yetirəbilən bir işdir. Heç bir siyasi firqə tək öz üzvlərinin əli ilə istədiyinə nail ola bilməz. Daha artıq xəlq işlərinə qarışıb, Xəlqin arzularını daha da geniş dayirədə anlayıb onların əməli olmasına çalışarsa, o Firqə xəlqə daha artıq yaxınlaşıb, onun bitməz- tükənməz qüdrətindən dahada artıq istifadə edəbilər.»

«İkinci dövrədə Firqə işçilərimizdən bunu tələb edirik.»

« Böyük mitinqlər və geniş konfranslar vasitəsilə əncümənlər və məclis intixabatının mə’nasını anladıb və onları bu yolda mübarizəyə hazırlamaqdan ibarətdir.»

«Bir sözlə quruluş dövrəsi xatimə tapıb və təbliğat və əməl dövrəsi başlanmışdır. Bu gündən e’tibarən Firqə siyasi qüdrət kəsb etmək yolunda mübarizə edir. Siyasi qüdrət əncümənlər və məclis nümayəndələrinin azadixah və Demokrat şəxslərdən intixab olunması sayəsində kəsb ediləbilər. Bunu heç bir Firqə üzvü unuda bilməz. « p.»))

Beləliklə Firqə hazırlıqları həmləyə geçir, Firqə dili olan azərbaycan ruznaməsi öz ləhnini təmamilə dəiyşdirib xəlqi qiyama və əməli mübarizəyə çağırır:

«Azərbaycan sərvəti azərbaycanda qallmalıdır» və «Karlar eşitsin, korlar da görsün» ünvanlı məqalələrdən təmam mə’nası ilə böyük nehzətin əmələn başlandığı aşkara çıxır. Məxsusən axırıncı məqalədə ağayi Pişəvəri yazır ki, iş təbliğat və məqalədə dəyildir, məqalələr fəqət Firqə fəaliyətinin mətbuatda olan inikası hesab oluna bilər.

Bu dövrə yə’ni abanın axır günlərində Firqə artıq müəyyən nəqşəuzrə hərəkət etməyə başlır.

Aban ayının 17- də təşkil tapan komitəmizin ümumi iclası ərtıq sözdən əmələ geçməyi qərara alır. Bir tərəfdən fədai dəstələrinin həmləsi o biri tərəfdən dövlət təşkilatı yaratmaq vəsilələri təmin olunur. Nəhayət 21- Azər qiyamı qət’i olaraq təyin edilir. Ümumi iclasın qətnaməsində isə sərih bir surətdə tehrana müntəzir olmadan Əncümən- Əyaləti və məhəlli intixabatının başlanması qərara alınır.

Qərarlar

1- Firqənin məşhur bəyannaməsi və birinci konqrəsinin e’lan etdiyi şüarları ümumiyətlə iranda, xususilə azərbaycanda dərin təsir bağışlayıb və demokratlıq cərəyanını qüvətləndirmişdir. Bunu ümumi iclas çox şadlıqla qeyd edib, şüarların əməli surətdə başlanmasını qərara alır. Bu şüarlar Azərbaycan xəlqinin milli muxtariyəti təmin etmək üçün Əyalət və Vilayət Əncümənlərinin təşkil və Məclis Şovra intixabatını təxirsiz surətdə başlanılması vasitəsilə ola bilər.

2- Firqə quruluş dövrəsinə xatimə verdiyi üçün indi geniş təbliğati işlərə başlayıb xəlqi firqənin ətrafına toplamaq üçün böyük yığıncaqlar və mitinqlər təşkil verəbilir və bu mitinqləri idarə etmək üçün hazırlanan Firqə fə`allarının fəaliyətə girişmələrini təmin edəbilir

3- Əyalət və Vilayət Əncümənlərinin intixabatını xəlqin öz gücilə başlaması lüzumunu qeyd edib, komitə yaxın bir zamanda bütün Azərbaycan xəlqi arasında intixab olunan xəlq nümayəndələrindən böyük bir konfrans təşkil etəməlidir.

4- Firqəyə yazılanları təmamilə təşkilata bağalamaq üçün üzviyət vərəqələri çox tez bir surətdə paylanəmalı və Mərkəzi Komitə tərəfindən təhiyə edilən təmbr vasitəsilə həq-üzviyətləri yığmağa iqdam etəməlidir.

5- Cəvanlar arasında işləri möhkəmləndirmək üçün bə’zi məsül şəxslər təyin etmək ta cəvanlar arasında ciddi iş aparıb onları gələcək işlər üçün hazır etsinlər.

6- Kəndlərdə qanunsuz olaraq kəndlilərə hücum edən jandarmların, ümum cəmaətinin qüvvəsilə qabağı alınsın.

Həmin bu tarixdə Azərbaycan ruznaməsində bu məqaləyə də təsadüf edirik:

Böyük Xəlq Yığıncaqları

Şəhərlərimizədə İyalət və Vilayət Əncümənləri təşkili və məclis seçgilərinin başlanması xususunda bəhs etmək üçün böyük xəlq yığıncaqları də’vət edilmişdir. Bu yiğincaqlarda xəlqimizin doğma rəhbəri olan Firqə təşkilatı nəzarət edir. Aldığımız mə’lumata görə qəsəbə və kəndistanlarda bu yığıncaqlar nəzərə çarpmaqdadır.

Bununla Azərbaycan xəlqi özünün diri bir millət olduğunu subut etməkde dir. Tehran hökümətinin cahil və nadan məmurları Firqə təşkilindən sonra onun kəndlərdə qol- budağını kəsmək üçün insanlığı təhqir edən vəhşiyana tədbirlərə əl atdılar. Xoşbəxtana onların təşəbbusu firqəmizin xeyrinə təmam olub, kənd cəmaatını bizə yaxınlaşdırır və bu vasitə ilə Firqəmiz daha səri' bir surətdə kəndlərdə kök salmağa dəvam edir.

Doğrudur ki, yüzlər ilə kənd zəhmətkeşləri jandarm zülmündən dağlarda yaşamağa məcbur olmüşlar. Yenə də doğrudur ki, əhl və əyalını götürüb Firqəmizin qapılarına pənah gətirən kəndlilərə böyük kömakliklər edə bilməmişik. Lakin kəndli düşünüb anlamış ki,onun fəlakət və bədbəxtliyi müvəqqətidir. Əyalət və Vilayət Əncümni vicuda gəlirsə bu kimi cinayətlərə çox tez bir zəmanda xatimə veriləbilər. Ona görə də kəndli də var qüvvəsilə bu işın çox tez bir zəmanda başlanmasını tələb edir.

Biz bilirik ki, xəlqimizi əsarətdə saxlayan mürtəce’ qüvvələr var gücləri ilə onun bir milli təşkilat ətrafına toplanmasıının qarşısını almağa çalışmaqdan sərfinəzər etməyə cəklər. Lakin Firqəmizin götürdüyü düzgün və mətin xət- hərəkəti sayəsində onların arzuları ürəklərində qalıb ümidləri yə’sə mübəddəl olacaqdır.

İndi bütün azərbaycanda iki cərəyan vicuda gəlmişdir: Biri xəlqi üzüb, boğub, mal- meknət kəsb etmək istəyən dövlət məmurları, digəri isə azadlıq, demokrasi üsulunu əməli surətdə diriltməyə çalışan milli qüvvələr, birinci cərəyan zülm və biydadgərliyə dayandığı üçün gündən günə zəifleşib meydandan çıxır, ikinci isə insanların səadət və xoşbəxtliyini təmin etmək yolunda apardığı qəhrəmananə mübarizə nəticəsində qüvət və qüdrət kəsb edib, irəli gedir və xəlqi özünün ətrafında toplamaqla gələcək milli qüdrətin binasını möhkəmləndirir.

Böyük milli hərəkət artıq başlanmış, azadlığı təmin etmək yolunda meydana qoyolan şüarların icrası vəqti gəlib çatmışdır. İndi artıq töhmət və iftiralara qulaq asan yoxdur, iki ay yarımlıq ciddi fəaliyət böhtan deyənlərin siymasını aşıkara çəxarıb firqəmizin götürdüyü yolun doğru bir yol olduğunu isbat etmişdir.

İndi hamı bilir ki, Demokrat Firqəsi düşmənlərin dediklərinin xilafına olaraq İran istiqlal və təmamiyətinin nəf'inə çalışan bir Firqə dir. İndi dost və düşmən anlamışdır ki, milli muxtariyət təcziyə dəyildir. Kimsə azərbaycanı irandan ayırmaq istəməz. Onu bu, ya başqa biganəyə satan yoxdur. Bu sözlərin hamısı azadlığı boğmaq üçün mürtəce’lər tərəfindən meydana atılan xainanə töhmətlərdir.

Azərbaycan xəlqi çox sadə və təbii surətdə özünün siyasi, iqtisadi və ictimai işlərini idarə etmək istəyir. Öz qolunun gücilə öz millətinin özünə tərəqqi və təkamül yollarını açmağa çalışır.

Bütün azərbaycanı bürümüş mitinqlər, yığıncaqlar və ictimaların hədəfi isə budur. Bu vəqtə qədər azadlıq, birlik və demokratlıq barəsində dadlı söz çox danışılıb və şirin və'dələr çox verilmişdir. Xəlq indi sözə inana bilmir. O, çox həqli olaraq əməl istəyir. Bu günə qədər cür bəcür adlar ilə ortaya çıxan firqələr isə xəlqə əməl nişan verə bilməmişlər. Firqəmiz isə böyük şüarları əməli etmək istəyir, mitinqlərdən məqsəd budur.

Xəlq çox açıq bir surətdə Əyalət və Vilayət Əncümənlərinin təşkilini tələb edir. Qanun-əsasımızın pozulmasına yol verməmək üçün 15-ci məclis seçgilərinin başlanmasını təqaza edir. Bu işə rəhbərlik etməyi firqəmizdən gözləyir.

İndi azərbaycanda dəvam edən mitinq və nümayişlərin mə’nası budur.« p.»

Beləliklə bütün azərbaycan xəlqi ayağa qalxır, kəndlər, qəsəbələr və şəhərlərdə 10- min, 20- min və 50- min nəfərlik mitinqlər təşkil olunub kətbi surətdə qərarlar çıxarılır və bu qərarlarda Demokrat Firqəsindən fövri surətdə Əyalət Əncüməninin təşkili və milli muxtariyətimizin təmini tələb edilir. Xəlqin əksəriyətini təşkil edən bu yığıncaqlar öz işlərini qətnamə ilə məhdud etməyib əmələ geçirir və həqlərini almaq və dediklərini həyata geçirmək üçün nümayəndələr intixab edib təbrizdə təşkil olunan konqrəyə göndərirlər.

Bu vasitə ilə azərbaycanda böyük Xəlq Konqrəsi təşkil tapır. Konqrə aban ayinin 29- da səhər saat 10- da Təbriz şəhərinin Şir Xurşid səhnəsində sərdar milli Xəttarxan qardaşının sinni riyasəti ilə iftitah olunur.

Ən qədim mücahıdlərdən ağayi «Səyid Divan» Azərbaycan azadixahları namindən konqrəni təbərik edir.

Sonra azərbaycanın ayri şəhərlərindən axıb gələn nümayəndələr hərarətli və atəşin sözlərlə konqrəni sәlamladıqdan sonra birinci cəlsə təbəriklərə və e’tibarnamə komisionunun guzarişinə həsr edilir. Gün ortadan sonra ağayi Pişəvəri ümumi vəziyətimiz və konqrənin vəzifəsi həqqində müfəssəl bir nitq edir. Onun nitqi səkkiz yüz nəfərdən təşkil tapmış xəlq nümayəndələri tərəfindən dəfələr ilə alqışlanır, beləliklə nümayəndələr firqəmizin siyasətinə inandıqlarını isbat edirlər.

Ağayi Pişəvərinin nitqi isə bu cumlələrlə qurtarır:

«Biz artıq özümüzü idarə etmək istəyirik. Biz azərbaycanı irandan ayırmayıb fəqət azərbaycanın daxili muxtariyətini istəyirik.

Azərbaycan Hindustan dəyil, bura azərbaycandır. Onun müşə`şə' tarixi vardır, bu millət diridir. Azərbaycan milləti tarixə Səttarxan, Baqir xan və Şeyx Məhəmməd Xiyabanılar vermişdir. Onun iftixarlı tarixi vardır. Biz milli muxtariyət söhbəti edirik, ticarətimizi, behdaştimizi, ma'arifimizi, post və təleqrafımızı və bütün işlərimizi xəlqimiz idarə etməlidir. Azadlığı alarlar, onu verməzlər. Əgər bizim xəlqimizin qabağına silah ilə çıxsalar, qoy bu Milli Konqrə öz milli heyətini difa' etmək üçün cəvanlarımızın silahlı milli qüvvələrini yaratsınlar.»

(Bütün salon ayağa qalxır, arası kəsilməyən gurultulu şurəngiz urra səsləri neçə dəqiqə dəvam edir.)

***

Bu urra səsləri, bu ayağa qalxmaq isə, qiyam və nehzətimizdə xəlqin həqiqi surətdə iştirakı və həqiqət halda bu nehzətin başlanması demək idi. Milli qiyamın mə’nası da elə budur.

***

Bu konqrə özünün tarixi müraciətnaməsilə iranın səlahiyətdar məqamatına və azərbaycanda olan xarici dövlətlərin nümayəndələrinə müraciət edir. Əgər bu müraciətnaməyə diqqət olunarsa bizim bugünkü siyasətimizin əsasını təşkil etdiyi aşıkara çıxar.

***

Müraciətnamənin eyni budur: ünvanlar.........

Bu ill aban ayynın 29- 30-cu günlərində təbriz şəhərinin Şir Xurşid salonunda 150- min nəfərin imzasilə ümum Azərbaycan şəhər və hovmələrindən toplanan ümumi mitinqlər tərəfindən seçilmiş yeddi yüz nümayəndələrin şirkəti ilə təşkil tapan böyük xəlq konqrəsi özünün dördüncü iclasında ittifaq ara ilə öz tələbatının əsası məsələlərini aşağıdakı maddələrdə qeyd olunan e`lamiyə vasitəsilə İran mərkəzi hökümətinə bildirəməyi qərara aldı:

«1- Azərbaycan xəlqi burda yazılmasına yer olmayan saysız tarixi səbəblərə və hadisələrə görə özünə məxsus milliyyət, dil, adab- rüsum və sayir xüsusiyata malikdir. Bu xüsusiat ona həq verir ki, iranın istiqlal və təmamiyətini müraat etməklə bərabər bütün dünya millətləri kimi Atlantık e`lamiyəsi mucibincə öz müqəddəratını təyin etmək üçün azad və muxtar olsun.

2- Konqrə Azərbaycan xəlqinin iranın başqa əyalət və vilayətlərilə olan mədəni, iqtisadi və siyası rabitəsini nəzərə almaqla bərabər, bu xəlqin indiki İran dövlətinin təsisi həqqində göstərdiyi fədakarlıqları (vaqiən indiki İran dövləti azərbaycanlılar vasitəsilə tesıs olunmuşdur) nəzərə alıb heçvəch ilə razı dəyil onun məşəru' və qanuni təqazalarını ki, milli muxtariyətdən ibarətdir, iranın sərhədlərinə xələl gətirib, onun təcziyəsi üzərində qərar versin.

3- Azərbaycan xəlqi var qüvvəsilə iranda məşrutə şəkli almış demokrası üsulunun tərəfdarı dır. Azərbaycan milləti iranın təmam əyalət və vilayətləri kimi iranın məclis- şovrəyi milisinə nümayəndə göndərəcək və adilanə maliyat verməkde şirkət edəcəkdir.

4- Azərbaycan xəlqi rəsmən və əlonən e’lan edir ki, bütün dünyanın diri millətləri kimi (iranın təmamiyət və istiqlalını gözləməklə bərabər) özünün daxili işlərini idarə etməkdən ötrü milli hökümət yaratmağa həqlidir. Və o bacardığı qədər iranın təmamiyət və istiqlalını muraat etməklə bərabər azərbaycanı demokrası və hakimiyyət- milli üsulu ilə idarə edəbilər.

5- Azərbaycan xəlqi azadlıq və demokratlıq yolunda böyük zəhmətlər çəkib çoxlu qurbanlar verdiyinə görə istir özünün muxtar hökümətini həqiqi demokratlıq əsası üstündə qursun. Buna görə də konqrə tərəfindən təsvib olunmuş daxili nizamnamə üstündə özünün məclis millisini intixab edib və lazim görür ki, azərbaycanın milli və daxili höküməti bu məclisin nümayəndələrinin arasından intixab olunub onun qabağında məsül olsun.

6- Azərbaycan xəlqinin öz milli və ana dilinə məxsus əlaqəsi vardır. Özgə dilin təhəmili, onu tərəqqi və təməddün kərvanından dalı salmış və onun milli fərhəng və maarıfinin yolunu bağlamışdır. Bu narəva təhmilin qabağını almaq və Azərbaycan tərəqqisinə lazim gələn bütün vəsilələri vicuda gətirmək üçün Azərbaycan xəlqinin milli konqrəsi Heyət Milli-yə dəstur verir: Çox tez bir zəmanda Azərbaycan dilinin bütün dövlət idarələrində mərsüəm və onun tədrisini təmam mədrəsələrdə (istər dövləti istərsə milli) əməli etsin.

7- Yüz əlli min nəfərin imzası və yeddi yüz nəfər nümayəndənin iştirakilə təşkil tapan milli konqrə Azərbaycan millətinin iradəsilə özünü Müəssislər Məclisi e’lan edib, azərbaycanın daxili işlərini idarə etmək üçün 39- nəfərdən ibarət bir Milli Heyət intixab edərək onlara ixtiyar verir ki, millətin milli istəklrini əməli etmək üçün lazimi tədbirlər görüb, səlahiyətdar məqamat ilə müzakirəyə girişsinlər, eyn zəmanda Azərbaycan Məclis Millisinin və habelə Məclis- Şovrəyi Milli intixabatını icra eləsinlər.

Axırda konqrə İran dövlətinin və dünyanın böyük demokratik dövlətlərinin nəzərini yuxarıda yazılanlara cəlb edib izhar edir ki, bu mətalibin icrası üçün fəqət təbliğ və təşkil vasitəsilə iqdam edib nizai- daxili və qardaş qanı tökməyə icazə verəməiəcək, vəli əgər mərkəzi dövlət istərsə onun qanunu və təbiyi həqqini silah gücü və qəhər- qələbə ilə ortadan aparsın o vəqt naçar hər qimətə olursa olsun, öz hüququndan müdafiə edəcək və ta bir nəfər azərbaycanlı qalanadək öz milli muxtariyəti uğrunda mübarizə aparancaqdır.

Məclis- Müsisan (Milli Konqrə) Milli Heyətə ixtiyar verir ki, azərbaycanın muxtariyətini təmin etmək üçün səlahiyətdar məqamat ilə əlaqəyə girişsin. Məsələni sülh və müsalimət yolilə həll etsin, vəli Milli Heyət heçvəch ilə azərbaycanın muxtariyəti və Milli Höküməti həqqində sərfinzər etmək və iranın təmamiyət və istiqlalını pozmaq ixtiyarına malik dəyildir.

Biz arzu edirik ki, bütün demokrası aləm bilənsin ki, dünyada bir millət vardır ki, hazır olub özünün var qüvvəsilə öz hüququndan müdafiə edib, asiyanın bir güşəsində azadlıq və demokratlıq baydağını qalxızıb istir fəqət öz köməgilə özünün azadlığını təmin etsin.

Ümid edirik iranın səlahiyətdar məqamati və böyük demokratik dövlətlər bizim milli mənzurumuzun icrası üçün növ'pərvəranə köməkliklərdən ki, Mənşüri Atlantık onun əsası üzərində qoyulmuşdur, müzayiqə etmiyəcəkdir. Ehtiramat faiqə ilə.

«(Milli Konqrə) Məclis Müəsisanın riyasət heyəti»

***

Müraciətnamədən daha calib- təvəcceh, konqrənin qərarlarıdır ki, biz təbliğatçılarımızın istifadəsi üçün burada dərc edirik:

Azərbaycan Məclis - Müəssisan Millisinin Qərarları

Seşənbə günü, aban ayının 29- da Azərbaycan xəlqinin böyük Milli Konqrəsi, ağayi Pişəvərinin ümumi övza' həqqində verdiyi mə'lumatı müzakirə etdikdən sonra aşağıdakı qərarları ittifaq ara ilə qəbul edir.

1- Böyük demokratik millətlərin fədakarlığı nəticəsində diktatorluq, zurguluq və nəjad üstünlüiü təbliğ edən qüvvələrin əbədi olaraq yıxıldığı və bütün millətlərə özünü idarə etmək, öz müqəddəratına hakim olmaq imkanı vicuda gəldiyi halda, Azərbaycan xəlqi təmam mə'nası ilə bir millət kimi ayağa qalxıb öz təbiyi və qanuni həqinə, öz gücü ilə malik olmaq istəyir.

2- Xəlqimiz sui- təfahum və töhmətlərə yol verməmək üçün öz müqəddəratını ələ aldığı halda, ölkəmizin irandan ayrilmamağını e'lan edir və bütün İran xəlqləri ilə qardaşlığını hifz etməyi özünə vəzifə bilir.

3- Milli Konqrə azadlıq dünşmənlərinin iftira və töhmətlərinin indidən qabağını almaq üçün açıq və aydın surətdə azərbaycanın irandan ayrilması və ya onun ayri məmləkətə ilhaq intışaratını ciddi surətdə təkzib edir.

4- Azərbaycan xəlqi məşrutə üsuluna sadiq qalıb, qanun- əsasının demokratik əsllərini icra etməyə çalışacaqdır.

5- Ümumi məşrutə qanunlarını muraat etməklə bərabər Azərbaycan xəlqi özünün daxili işlərini idarə və milli muxtariyətı təmin etmək üçün qanun əsasıdan istifadə edib, Əncümən-Əyaləti təşkilatını bir qədər genişləndirib, ona Məclis Milli adı verir. İran daxilində iranın təmamiyət və istiqlalını heçvəchlə xələldar etmədən, özünün Milli Hökümətini vicuda gətirir.

6- Böyük xəlq mitinqlərinin qərarına görə Xəlq Konqrəsi Azərbaycan Demokrat Firqəsinin rəhbərliyi ilə, Məclis Milli və Vilayət Əncümənləri və Məclis- Şovrəyi Milli intxabatının fövriyətlə başlanmasını qərara alır.

7- Hər bir millət öz müqəddəratına hakim olması o vəqt imkanpəzir ola bilər ki, o millət yaşadığı ölkəni idarəetmək üçün əsası qanunlara malik olabılsın. Biz çox yaxşı bilirik ki, tehranda təmərküz tapmış mürtəce’lər xəlqimizə bu ixtiyarı verməyəcəklər. Bəlkə özlərinin xain iradələrini xəlqə və məmləkətə təhəmil etmək üçün bizim qabağımıza əngəllər də çıxartmaqdan göz yummaq istəməyəcəklər. Ona görə böyük Konqrə xəlqimiməzin arzu və tələbatını əməli etmək üçün ciddi qədəm götürüb, özünü Müəssislər Məclısı e’lan edir. Milli muxtariyətmizi möhkəm payə üstündə qurmaq üçün Məclis Milli vicuda gətirir.

8- Təbii dir ki siyasi, milli, iqtisadi və mədəni muxtariyətə malik olmadan milli muxtariyət boş sözdən ibarət olub, qalar. Bu nüqteyi nəzərdən Məclis- Müəsisan, Milli bir hökümət yaranmasını və müstəqimən daxili işlərimizin bu hökümət vasitəsi ilə idarə edilməsini təxirsiz bir surətdə lazim görür.

9- Məclis- Milli intixabatı qurtarıb, Milli Hökümət rəsmiyət tapan günədək, Konqrə öz nümayəndələrindən 39 nəfərlik Heyəti- Milli nami ilə bir heyət intixab edir və qəbul etdiyi qərarların icrasını bu müvəqqəti heyətə tapşırır.

10- Bu heyət, Məclis Milli təşkil tapan günə qədər Azərbaycan xəlqinin milli işlərini idarə edəcək, Məclis Milli təşkil olan kimi onun vəzifəsi xatimə tapmış olacaqdır.

11- Mərkəzdə və şəhristanlarda başlanan intixabatı təmin etmək və Heyət- Millinin əmniyətini hifz etmək üçün Konqrəye- Milli hər növ’ tədbir görməyə geniş ixtiyar verilir.

12- Milli Konqrə, dövlət idarələrinin başında duran məmurlardan Heyəte- Milliyə tabe` olub, onun göstərişlərinə və nəzarətinə itaət etməyi tələb edir və bunun xılafına rəftar edib, özünü hakim- mütləq göstərmək istəyənlərin tezliklə dövlət idarələrindən ixracını lazim görür.

13- Milli Konqrə bütün dövləti mədrəsələrdə Azərbaycan dilinin, məcburi surətdə tədris edilməsini Milli Heyətə tapşırır və bu milli vəzifəni əncam verməyə mane’ olanları Azərbaycan xəlqinin düşməni hesab edib, onların irticai fikirər və xainanə hərəkətlərinə mane’ olmaq üçün, ciddi tədbirlər görənsün.

14- Konqrə polis, jandarm və arteş təşkilatının tərkibbini pozmaq fikirində dəyildir. Onlar öz rəsmi libas və dərəcələrini hifz və vəzifələrini əncam verməkde davam edirlər. Lakin əgər onları idarə edənlərdən, bizim milli muxtariyətimizin əleyhinə bir iş baş versə, Milli Heyətə ixtiyar verilir ki, onların xəyanətlərinin qabağını almaq üçün ciddi tədbirlər görsün.

Heyət - Milli

Bütün xəlq tərəfindən geniş ixtiyarat ilə intixab olunan 8- yüz nəfərlik böyük konqrə, fövqüladə münəzzəm vəli gurultulu geçdi, dərdləri deşilmiş xəlq nümayəndələri şədid ehsasat ilə istədiklərini deməkdə bir- birinə sibqət edirdilər.

Konqrədə meydana atılan şüaralar xəlq hakimiyətini yaratmaq üzərində idi. Cuvşa gələn ehsasat bə'zən konqrəni əsası şüarlarımızın çarçavasından kənara çəkmək təmayülü icad edirdisə, Firqə rəhbərləri Firqənin taktiki üzrə yanlış əfkar və ehsasatın qabağını alıb işi düzgün məcrəya çəkməyə müvəffəq olurdular.

Məsələn qırmizi inqilabdan danışan bir nümayəndənin yanlış fikirinə ağayi Pişəvəri belə cəvab verdi ki:
«Mən geçən günkü şüarları və istədikələrimizi təkərar edirəm. Biz özümüzü irandan mücəzza bilmirik. Biz məşrutəni diriltmək istəyirik. Bizim danışan yoldaşlarımızın bu mövzui muraat etməyi lazimdir. Bizə düşmənlərimiz cür- bəcür töhmətlər atırlar. Məsələn Türkiyə radiosu deyir ki: Təbrizdə üsyançılar idarələri işğal ediblər.»

«Bizim radio istiqahımız yoxdur ki, dünyaya bildirək ki, bunlar hamısı müzəxrəf və iftiradır. Biz İran istiqlalına əlaqməndik, biz fəqət Azərbaycan Milli Muxtariyətini almaqdan ötrü iqdam edirik və bu barə də bir nəfərimiz qalıncaya qədər mübarizədən yorulmaiacağıq, indi danışanlarımız bu mövzui kamilən muraat etəməlidirlər.»

Konqrənin fəaliyətindən bir nümunə olmaq üzrə onun üçüncü cəlsəsinin müzakıratından bir qisməti burada dərc edilir:

«Ağayi İlhami- məşrutə məmləkəti məclis və əncümənlərdən təşkil tapar və bunları əsaslandıran Müsisan Məclisi dir.

((Bizim bu konqrəmizin intixab olub və təşkil tapəması ki, ümum Azərbaycan millətinin tərəfindəndir Mclis- Müəsisanın vəzifəsini daşımaq demək olur. Bizim burada hazırolan möhtərəm nümayəndələrimiz öz mühüm və ağır vəzifələrinə vaqif olmalıdır. Necə ki, bizim möhtərəm rəhbərimiz ağayi Pişəvəri öz nitqində dedilər: Hər bir fərd- azərbaycanlı ayrı bir iranlıdan artıq İran istiqlalına və bayrağına əlaqmənd dir. Mən sözümü xülasə edib deyirəm ki, bu konqrədə biz elə təsmimlər tutmalıyıq ki, gələcək nəsilimiz bizə nifrət etməsinlər və bizə rəhmət oxusunlar. Yaşasın iranın istiqlalı! Yaşasın azərbaycanın həq mütalıbati! (alqışlar)

«Sonra Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinin üzvü və qocaman rəhbərlərimizdən ağayi Şəbistəriyə söz verildi.»

((Ağayi Şəbistəri- İran kimi sahəsi və yeri böyük olan bir məmləkətdə 200- miliona qədər nüfus yaşaya bilər. İranda ədalətsizliyin nəticəsində 10 və ya 15 miliondan artıq nüfus yoxdur, qırx ill qabaq iranda Azərbaycan milləti qiyam edib və İran milləti üçün azadlıq aldı.

O mövqe'də azadlıq mərkəzi Azərbaycan idi, onda alınan azadlıq və məşərutiyət bir əndazə diri olub, xəlqimiz ondan bir əndazə istifadə etməyi bilirdilər. Ondan sonra ki, məşrutə və azadlığın əlbəttə rəngi dəyişildi ki, istibdad dövrəsindən daha artıq xəlqə zülm və fışar varid oldi. Şəhrivərə qədər millətimiz Pəhləvi kimilərin və onun dövrəsində yığılan cücə diktatorların nəhayət fişarı altında yaşayırdılar. Şəhrivərdən bu tərəfə Pəhləvi tərəfdarları məmləkəti veran və milləti əsarətə çevirib əmniyətimizi görürsüz ki, nə fəlakət halına saldılar.»

«Demokrat və azadixah xəlqimiz dörd il şəhrivərdən sonra intizar halında yaşayıb və bir naticə almadıqlarına görə əvvəl birinci Demokrat Firqəsinin bəyaniyəsini verdilər, bugünkü gün də öz həqlərini tələb etməkdən ötrü Xəlq Konqrəsi təşkil olub və xəlqimizin arzularını əməli edəcəkdir.» (alqışlar)

«Ağayi İftxari – Sərdərud nümayəndəsi: Möhtərəm ağaalar, 48- kəndin 36- min tərəfindən sizə səlam yetirib və Xəlq Konqrəsin təbərik edirəm. İran intixabatının əvvəli qələt olmüşdü. Millət məclisində qənd, şəkər, yumurta, yeralma, lastınq alveri olmaz. Məclisdə millət qayğusu çəkən əşxas lazimdir. Bunlar özləri də bilirlər ki, ğəlt işləyənlər həman nümayəndələrin də əməliyatı nəticəsində dir ki, jandarmların tüfəng qundaqları bizim başlarımızdan yağır. Biz irticain bu zülümkar hökümətinin cinayətlərinə son qoyub öz Əyalət və Vilayət Əncümənlərimizi vicuda gətirəcəyik.»

«Xəlil Azər- Məlik Kəndi tərəfindən: Məlik Kəndi və onun hövməsi tərəfindən bu konqrəyə atəşin səlam ərz edirəm. Biz qanun- əsasının icra olunmasını istəyirik. İrticai dövlət Azərbaycan millətinin yəxəsindən əlini çəksin. Bu fəcaye və zülümlərin rəfini bu Xəlq Konqrəsinin çıxardığı qərarlarından gözləyirik. Məlik Kəndində neçə gün qabaq öldürülən 20- yaşında bir cəvanın intiqamın və onun qatillərinın milli məhkəməyə verilməsini biz bu konqrədən istəyirik.»

«Yaşasın İran istiqlali! Yaşasın Azərbaycan millətinin gələcək səadət və xoşbəxtliyi!»

«Ağayi Yəzdani- Xoy nümayəndəsi, qoca arvadın ağayi Pişəvəriyə göndərdiyi bir cüt corab barəsində söhbət edib o qoca arvadın tapşırıqlarını izhar etdi.»

«O qoca arvat dedi ki, sizin rəhbərizdən xahiş edirik o jandarmlain zülmündən bizi və bizim balalarımızı xilas etsin. Xatimədə əlavə etdi: Yaşasın Azərbaycan xəlqinin milli muxtariyəti.»

«Ağayi Pişəvəri, qoca arvadın corab göndərəməsini təzəkkür verib dedi: Mən iftixar edirəm bu corabi Azərbaycanın gələcək muzəsinə göndərib və Azərbaycan ana- bacılarımızın ehsasatını dirildək, qoy gələcək qızlarımız, mühəndis və doktor qadınlarımız savadsız xoy bacılarımızın töhfəsini görüb və onun ehsasatından sərmşq alsınlar.»

Ərdəbil nümayəndələrindən ağayi Codət söhbət etdilər.

«Səfəvilərin əmangahı barəsindəki, Kədük də 300- ildən qabaq duzəlibdir və iranın bədbəxt və veran halda qalmasına işarə edərək uç gün Kədükdə qalmalarını dedilər. Azərbaycan milləti təmam öz dərdlrini bilirlər və bu konqrədən fəqət əməl gözləyirlər. Mən axırda deyirəm yaşasın İran və Azərbaycan!»

«Ağayi Fəttahi- Meşgin nümayəndəsi dedilər, səmim qəlblə bu konqrəni təbərik edirəm. Bizim azərbaycanın namuslu oğlu mərhum Doktor Ərani deyir: Bir millət yaşarmağına görə öz ictimai mühitini itla' etməyə məcburdur. Bizə maarif, behdaşt lazimdir, bizə Firqə lazimdir ki, millətimizin ehtiyacatını təmin etsin. Mən belə xəyal edirəm ki, Azərbaycan millətinə indi Məclis Milli, Əncümən Əyaləti və Vilayətilərdən əfzəl və lazimraqdır.
Mən deyirəm yaşasın azərbaycanın iyit cəvanları ki, öz millətini istəyir fəlakətdən nicat versin.» (alqışlar)

«Ağayi İshaq- Makı nümayəndəsi: Səlam yoldaşlar (alqışlar) xoşvəqtəm Azərbaycan azadixahlar ilə bir cəlsədə şirkət edirəm. Bəqovli Sə’di:

Sər ke nə dər rahe əzizan bovəd
Bare geranist keşidən beduş

Baş gərək millət yolunda getsin. Milli Hökümət barəsində danışdılar, həzrəti Əlinin kəlamlarından deyib və nəticə aldılar ki, adam öz pəncəsi sayəsində ucala bilər. Vəqt qurtarmasına görə ağayi İshaqın sözünə xatimə verildi.

Ağayi Xurrəmdil- kibritsazi nümayəndəsi: Əncümən Əyaləti Vilayəti mərkəzdən ayrilmaq dəyil. Biz Məclis Şovrəya da nümayəndə göndərəcəyik və qət'- rabitə də məclisdən etmirik. Vəli mənim nəzərimə Əncümən Əyaləti və Vilayəti bizim dərdlərimizə çarə edə bilməz. Axırda deyirəm: yaşasın Azərbaycanın Milli Məclisi! Biz öz Milli Məclisimizi açmalıyıq.

Ağayi Xurşidi- Mənim sözüm düşmənlərimizə xitabdır. Biz irandan ayrilmayacayıq. İran bizimdir və biz də iranın. Vəli əncümənlər qanun- əsasıdə yazılan maddələrdəndir. Dövlətin millətə təkiyəsi olması lazimdir, bizim dövlətimizin əbədən millətə təkiəsi yoxdur. Yaşasın İran istiqlalı və Azərbaycanın Demokrat Firqəsi!

Ağayi Pişəvəri: Bu cəlsə Millət Konqrəsidir. Bu Konqrə də fəqət qərar və təsmim alınmalıdır. Bu Konqrə də jandarm sərneyzəsindən məzlum olanlar iştirak edirlər. Türkiyə radiolarının töhmətlərinə baxmayıb bu Konqrə Azərbaycan Millətinin azadlığını almaq istəyir. Biz görək bizim şüarlarımız düzdür ya yox, görək bizə muxtariyət lazimdir ya yox, burada kargər və kəndli öz sözlrini deyə bilirlər vəli məclisdə bizim vəkillərimiz qoyun kimidirlər, bizim kadrımız var və bu cəlsə onu isbat edir, günun cərəyanı rəhbərini yaradar.

Ağayi Zəmani: Həştərud mahalı tərəfindən təbrik ərz edirəm. Əncümən- Əyaləti və Vilayəti əvəzinə Məclis Milli lazimdir. Yaşasın İran və Azərbaycan. (alqışlar)

Ağayi Pənbəi: Həsən Əli Xeyrullahi Şəms Təbrizinin şerini oxudu və pişnahad elədi ki, bu istibdad mücəssəməsini Gülüustan Bağından götürsünlər. Bizə muxtariyət lazimdir. Biz onu ala bilərik və bizə mane’ törətmək olmaz.

Ağayi Səidi Urumiyə nümayəndəsi təbərik və səlam ərz elədi, muxtariyətə race danışdılar və dedilər: Biz evimizi özgədən yaxşı idarə edə bilərik. Bizə töhmət və iftəra deyənlərin nəzəri fəqət Azərbaycan millətini boğmaqdır. Mən özüm Avşar tayfasındanam, Azərbaycan dilinə race söhbət elədilər, mən bu əqidədəyəm ki, Azərbaycan özünü islah edəndən sonra iranı da islah eləsin və iranı bir abirumənd məmləkət eləsin. Azərbaycan iranın başıdır, yaşasın Azərbaycan və muxtariyətimiz!

Ağayi Biriya: möhtərəm nümayəndələr və kargərlər Ərsbaran tərəfindən mənə sifariş ediblər ki, bu konqrəni təbərik edəm. Səfəvi kimi fərmandarlar və Doktor Qasım xan kimi kəsif

ünsürlərin zaliim pəncələri altında aradan gedən Ərsbaran zəhmətkeşləri tərəfindən bu əzəmətli konqrəni təbərik edirəm. Sonra ağayi Biriya Pənbeinin pişnahadına görə də qədim bir şe’ri olan (Şahə qaçır ha) şerini oxudu: «Düzdür ölü dalınca danışmazlar amma o mərhum başımıza elə bir oyun gətirib ki, qiyamətə tək yadımızdan çıxmaiacaq.»

Hilal Nasiri: Məclis Müəssisan bizim əsas- məşrutəmiz dir. Siz ona əhəmmit verin. Bu da Məclis Müəsisan kimi cəlsə dir və siz 5- milion nüfusun nümayəndəsisiniz, sizə mən pişnahad edirəm bu Məclis Müəsisan, Əncümən- Əyaləti Vilayəti əvəzinə Məclis Millini təşkil versin, bizə azadlıq verməyiblər, ona görə [ki,] onda muxtariyət də var. Biz burada gərək qəti təsmim alaq və kəndlilə bəzzazın məsələsini dedikdə cəmaat güldülər. Yaşasın konqrəmiz! Müsəlləh qonşularımız Kürdlərdən bizə nümayəndə varid olub vəli mütəssıfanə qarda – soyuqda məriz olub mərizxanada yatıblar və o nümayəndə ağayi Davudi dir ki, Novbərinin vəsiləsilə təbrik deyirlər.

Ağayi Novbri: Ağayi Hacı Mustafa Davudi Kürdlər tərəfindən bizə nümayəndə gəlib və bizə söz verirlər ki, təmam qovl və şəraftlə hər dəqiqə azərbaycana hər pişaməd üz verirsə bizlərdə ona kömək etməyə hazırıq. (uzun alqışlar)

Çəşmazər: 39 il əvvəl Əncümən Əyaləti Vilayəti iranda təşkil olubdur. Biz bu məclisi, Milli Məclis adlandıraq, azərbaycanın muxtariyətini təmin etmək üçün azərbaycanın milli silahli qüvvəsi olsun. (alqışlar)

Ağayi Davudi öz milli dilində yə'ni Kürd dilində danışmaq istərkən ağayi Pişəvəri dedilər: Çox xoşhalıq buyurun danışın. Ağayi Davudi danışmağa başladılar. (uzun alqışlar)

Ağayi Novbri: Ağayi Davudinin fərmayişatını tərcumə edirəm- deyərək tərcuməyə başladılar: Özünü və yoldaşı mirza Mənaf Kərimxanı mü'ərriflik etdilər.« Biz iranlıyıq və İran təcziyəsinə də razı dəyilik. Biz dövlət məmurlarının zülmündən və fışarından məcbur olub millətimizi azad etmək üçün, Kürdustan Demokrat Firqəsi Azərbaycan Demokrat Firqəsi ilə bərabər təşrik məsa'i etmək üçün həmişə həmfikir olacaqdır.»

Ağayi Pişəvəri: Tehran hököməti işi bir vəziyətə salıb ki, konqrəmiz gərək ciddi qədəmlər götürsün. Tehran hököməti əvəz-inki Azərbaycan millətinə rücu' eləsin xarici məqamlara mütəvəssil olur. Azərbaycan məsələsi təbirzədə həll olunmalıdır, bir millət öz həqqini diriltməyə gərək qadir olsun.

Ləndndə, Türkiyədə Azərbaycan müqəddərati həll olmaz. Fəqət bizim işimiz Azərbaycanda və bu konqrədə həll ola bilər. Biz müttəfiq dövlətlər ilə dostuq, vəli necə ki onlar öz işlərinə dayir heçksə dəxalət ixtiyarı verməzlər biz də heçksə ixtiyar vermirik ki, bizim işlərimizə dəxalət eləsinlər. Bizim ehtiyacımız tək dil dəyil. Biz iqtisadiyyat, maarif və sənaye və başqa cəhətlərdən də ehtiyacatımız vardır. Biz Azərbaycan adi daşıyan millətin muxtariyəti ki, Zəncan və Həmədan ətrafı da ona şamildir, istəyirik. Biz Qaşqayı və Məşhəddə yaşayan Azərbaycan dili danışanlara aid söhbət etmirik. Mənim öz evimə əlaqəm var və bu evin də idarə olunması, qızdırılması, ağarılması və pəncərəsinin düzəlməsi öz öhdəmə dir. Biz istəmirik bizim atalarımızın qəbirləri üstündə xaricilər gəzib və bizə hakimiyət etsinlər. Siz hər ad qoyursuz qoyun, biz elə məclis düzəltməliyik ki, azərbaycanlıdan olsun. Mürtəcelərin tank-topları gərək bizim cənazələrimizin üstündən geçib və bizim azadlığımizi ondan sonra pozsun.

İndi pişnahad var ki, 5- nəfərlik bir komision intixab olub qərar çıxartsın və gün ortadan sonra qərarları konqrəyə versinlər. Mənim fikrimcə 3- qərar olmalıdır:

1- Məclis intixabatına müraqibət etmək,
2- Dünya dövlətlərinə və İran xəlqinə məxsusən Azərbaycan xəlqinə istəyimizi xəbər verək,
3- Gələcək məclisin ya əncümnin nizamnaməsi və necə intixab olacağı və vəkillərin hesabı və məhəlli gərək burada təyin olsun. Müstəqimən bir milion yarım xəlq bu konqrədə şirkət ediblər. Bu konqrə Azərbaycan millətinin iradəsidir. Buranın çıxardığı qərarlar Azərbaycan millətinin qərarlarıdır. Gərək nəhayət diqqət olunsun ki, bizim gərək bir milli komitə ya heyət olsun, hər birindən müdafiə etməyə və işkalati rəf etmək lazimdir. Sonra məclislərə gedən nümayəndələrimiz xəlqimizə xəbər versin, biz dediklrimizi mövqeyi əmələ qoymalıyıq. Ayrı iş lazim dəyil. Bir də intixabat məsələsidir.

Qərarları yazmaq üçün beş nəfərlik bir komision intixab edidi. Sonra Kürd nümayəndələrinin təbərik cəvabını ağayi Pişəvəri verib dedilər ki, Kürdlər azərbaycanımızın bir aıləsidir. Bizilə onların arasına nifaq salmasınlar. Ağayi Qazi Məhəmmədə və Kürd millətinə bizim səlamımızı yetirin.

***
Beləliklə Xəlq Konqrəsi Məclis Müəssisana çevrilib gələcək nehzətimizin payasını qoymuş olduq.

Məclis Millimiz

Böyük Xəlq Konqrəsi xatimə tapan kimi, bilafasılə Azərbaycan Məclis Millisi intixabatına hazırlıq başlandi. Heyət Milli tərəfindən intixab olunan nüzzar heyəti, ağayi Qiyamının riyasəti altında müəyyən proqram üzrə işi ələ aldı.

Azərbaycanın hər bir yerində beş günün müddətində iş başlanıb xatimə tapəmali idi.

Firqə sadə bir surətdə bu intixabat mübarizəsini təşkil etdi. Hər yerdə komitələr və əşxas tərəfindən nümayəndəliyə kandidlər göstərildi. Firqənin təbliğat və təşkilat qüdrəti o əndazə idi ki, kimi istəsə idi intixab edə bilərdi.

Bununla belə intixabat azadlığını nəzərdə tutaraq Firqə üzvü olmayan əşxasa da icazə verdi ki, özlərini kandid göstərsinlər. Hətta Firqə üzvlərinə də dəstur verənidi ki, inandıqları bitərəf kandidlərə də rəy versinlər.

Məclis Millimizin intixabati böyük siyası bir iqdam idi. Biz illər boyu aparılan çürümüş üsulu bir dəfəlik kənara atıb yeni nizamnamə üzrə demokratik bir seçgi icra etdik.

Bu seçgidə ümum xəlqin istər qadın, istər kişi olsun şirkət etəməsini həman nizamnamə mucıbıncə təmin etdik.

Xəlqi həq və ixtiyardan məhrum etmək üçün o vəqtə qədər mərsüəm olan pul, təhdid və tətəmi' imkanını ortadan qaldırdıq.

Dövlət məmurlarının əlini intixabata qatmağa imkan verməmişdik. Bu seçgilərin azad, müstəqim, müsavi və mütənasib oləması üçün bütün intixabat hövzələrində təcdid nəzər etdik.

Hər bir şəhər, hər bölük, hər qəsəbə hətta hər məhəllədə yaşayan əhaliyə imkan verdik ki, müstəqim və azad surətdə öz rəylərini versinlər.

Xəlq firqəmizin çağırışını böyük şövq- şəəf ilə istiqbal etdi. O günə qədər heç bir intixabatda şirkət etməyən adamlar da dəstə- dəstə gəlib rəy verməklə, özlərinin milli fikirərimizə şərik olmaqla, necə milli şüura malik olduqlarını isbat etdilər. Məxsusən xanımların həvəsi daha da artıq idi. Cəvan, qoca, fəqir və dövlətli hamı öz səadətini düzgün yol ilə aparılmasında görüb rəy vermək üçün bir- birinə sibqət edirdilər. Elimiz rəy hövzələrinə sel kimi axıb gəlməkde idi.

O şanlı günlərdən bir nümunə olmaq üçün, ağayi Pişəvərinin Azərbaycan ruznaməsində 12-azərdə yazdığı bir məqaləsini burada dərc edirik:

***
Firqəmizin təzəlzülnapəzir əzəm və iradəsi sayəsində el tərpndi. Xəlqin hər bir işə tərdid və suizzən ilə baxan təbəqəsi, yə'ny bazar və idarə xidmətçiləri də Milli Məclisimizin seçgilərində şirkət üçün nizamnamə mucibincə və Milli Heyətimizin rəsmi e’lani ilə təyin olunan müddətin axır günlərində intixabat sandıqlarına hücum edib rəylərini verməyə başladı.

Əgər bu müddəti iki gün təmdid etmək mümkün olsaydi, fəqət Təbriz şəhərində yüz mindən ziyadə rəy veriləcək idi.

Zərafat dəyil fəqət şənbə günü xəlq səkkiz minə balığ rəy salmişdi. Bu iranın məşrutə tarixində görülməmiş bir işdir.

Şənbə günü sandıqların qabağına toplananları gördükdə islamın fəth və zəfər günləri xatirə gəlir (iza caə nəsrullah) ayei şərifəsinin həqiqy mə’nası nəzərdə mücəssəm olurdu. Xəlq qələbəmizə inandığı üçün axın- axın, dəstə- dəstə gəlib rəy salır və aldığı tə’rifəni birinci məclisimizdən yadigar olmaq üzrə böyük xoşhallıq ilə müraciət edirdi.

Bu müvəfəqiyyətə iki böik səbəb göstərə bilərik. Əvvələn Firqə üzvlərində vicuda gələn dərin iman və onun nəticəsində ibraz edilən qəhrəmanlıq, ikincisi xəlqin içərisində tovlid olan e’timad və inamdan ibarətdir. Bu iş hənuz təşkil tapıb gündən günə möhkəmlənməkde olan cəvan Firqə təşkilatı üçün böyük bir imtahan idi.Firqə bu imtahandan fəxr və mubahat ilə çıxmağa müvəffəq oldu.

Tehranda böyük işimizi uzaqdan tamaşa edib müxalif ruznamələrin hay- küy salmasilə mütəssir olan azadixah dostlarımız bə'zən bizə kömək yetirmək fikirinə düşüb bu ya bir ayrı azadixahı təşviq edib Təbrizə yola salıb və elə fikir edirlər ki onların rəhbərliyinə firqəmizin ehtiyacı vardır. Bunilə şəhərimizə varid olan azadixahlar işimizi yaxından gördükdə özlərinin zə'flərinə e’tiraf edirlər. Bu üç ay müddətində firqənin mübariz və atəş içində yaradıb tərbiyət etdiyi fə`al qüvvəni (kadri) alqışlamaq, onlardan iş öyrənəmyə özlərini möhtac görürlər.

Firqəmizin vicuda gətirdiyi fə`al (kadr) seçgi işındə öz qüdrət və istedadını büruza verdi. Dünən mərkəzi sandıq məhəllində yaşlı bir demokratın 48- saat təmam öz postunda dəvam etdiyi aşıkara çıxdı. Bu adam posti təhvil verdikdə gülümsünüb, öz vəzifəmi əncam verdiyim üçün xoşbəxtəm, deyib istirahət üçün evinə getdi.

Bizdə indi hamımız çalışır, hamı fəaliyət göstərir, hamı özünün ürzə, ləyaqət və qeyrətini büruza verməyə çalışır. Qoca, cəvan, oğlan, qız, yaşlı xanım, beli bükülüb qocalmış köhnə mücahıd, biləxrə hərks öz varlığı ilə ümum xəlq işini axıra yetirmək istir.

Firqəmizin içində əzim bir qüdrət- insani, heyrətə salan bir intizam vicuda gəlmişdir. Üzvlər artıq tərdid və təzəlzülə imkan verməyib firqənin rəhbərliyini canu dil ilə bənmsəyib, iman və əqiydə üzrə mərkəzi komitənin təsmimlərini icra edir. İslamiyətin əvvəl günlərində görülmüş təəssüb üzrə vəzifələrini əncam verirlər. Firqə dən fəqət sadə bir təbəssüm aldıqlarına iftixar edirlər.

İndi bizdə ölümə getmək əmri almağa iftixar edən cəvanlar tapılmağa başlamışdır. Həqiqi fədailər, ictimai həyatimizin hər bir qismətində öz ləyaqət və fədakarlıqlarını isbat edirlər.

Firqə artır, vüs’ətlənir, möhkəmleşir, bütün xəlqi öz rəhbərliyi altına almağa qüdrət tapır.

Bu qüdrəti, bu ləyaqət və bu istə'dadı görən məğrur başlar da əyilib xəlqin əzəm və iradəsinə təslim olur. Millət yolunda ölməyə hazır olan fədailərin əllərini sıxır. Gecə gündüz Firqə üçün çalışmaq və onun böyük hədəf və məqsədlərini əldə etməyə hazırlaşırlar.

İşimiz xəlq işi olduğu üçün xəlqin göstərdiyi hüsn- təvəcceh bizim üçün böyük fəth və müzəffəriyət hesab olmalıdır.

Ahənin qəl'ələr və yıxılmaz səngərlərin hamısından möhkəm, xəlqin urəgidir. Ürəkləri fəth edən qüvvənin müqabilində heç bir qəl'ə müqavimət edə bilməz. Firqəmiz xəlqin urəgini fəth etmişdir.

Bunu Məclis Milli itxibatımız isbat etdi onu, yə'ni o cəlb edilmiş urəyi, saxlamaq onun istədikələrini vermək zəmani gəlib çatmışdır.

Bu cəhətdən firqəmizin yolu müşgül və vəzifəsi ağırdır, eşqi qazanmaq asan, onu saxlamaq müşgüldür. Biz indi xəlqin eşqini qazanmışıq, onu saxlamaq üçün daha böyük zəhmətlərə təhəmmül etəməliyik. « P.»

***

İntixabat Təbriz şəhərində daxi böyük müvəffəqiyyətlə xatimə tapdı. Keçən dövrə burada on gonun ərzində fəqət zoraki onbir min rəy ancaq toplanmişdi. Halbuki, 6- azərdən 10- azərə qədər fəqət 5- günün ərzində bizim milli seçgimizədə rəy verənlərin sayı 23951- nəfərə yetişdi.

Deməк keçən dövrədə, gündə mindən daha az rəy verildiyi halda bizim milli intixabat cərəyanında isə həman xəlq bə'zi günlərdə səkkiz min rəy verməklə öz milli əlaqəsini göstərib, dərin bir məfkurə ilə təkan yediyini büruza verdi. O göstərdi ki, pul, tamah və qorxu vasitəsilə görünməsi imkanpəzir olmayan bir işi, xəlqin iman və e’tiqadını cəlb etmək sayəsində asanlıqla vicuda gətirmək olarmış.

Firqəmizin xəlq içərisində kök salmış hörmət, əlaqə və ehtiramını isbat etmək üçün Təbriz nümayəndələrinin aldıqları rəylərin sayı şayan- diqqətdir. Təbriz şəhərinin verdiyi 23951- rəydən 23550- si ağayi Pişəvərinin adına çıxmişdi. Bu isə nəziri görünməmiş bir e'timaddır. Ən axırıncı rəy alan Təbriz vəkillərindən ağayi Məhəmməd Əzimanın adına isə 21273- oxunmuşdu.

Danışıqlardan sonra çıxarılan qərarı yuxarıda qeyd etmək, bu qərar ilə Hökümət Millimizin payası qurulmuş oldu.

Firqəmiz ölkəmizi idarə etmək üçün qanuni bir müəssisə vicuda gətirdi. Bu müəssisə isə ağayi Şəbistərinin təhti- rəyasətində təşkil tapan Heyət Millidən ibarət idi.

Firqə bu Heyət vasitəsilə Konqrənin qərarlarını həyata geçirməyə başladı, Heyət Milli vaqe'də Hökümət Milli işini görməyə müvəzzəf idi.

Aban ayynın 30- da Konqrə tərəfindən intixab olunan 39- nəfərlik Heyət Milli həman gün işə başladı. Onun qabağında duran mühüm vəzifə Azərbaycan Məclis Millisinin intixabati idi.

Heyət Milli həman gün işə başlayıb nəzarət heyəti intixab edərək Məclis Milli intixabatın fərmanını sadır etdi. Milli Konqrənin tapşırığı, Heyət Millinin ciddiyəti və Firqənin müdəbbiranə rəhbərliyi nəticəsində çox səri' bir surətdə icra edildi. Konqrə Heyətinə Məclis Milli təşkili üçün bir ay vəqt verildiyi halda intixabat 21- gündə xatimə tapıb, Milli quruluşumuzun başlanğıcı olan böyük tarixi gündə, yə'ni 21- Azərdə, Məclis Millimiz tarixi iftixar və şərəfə malik olmaqla xəlqin dərin sevincİ və ehsasati ilə təşkil tapdı.

Bu Müəssislər Məclisinin tənzim etdiyi tarixi sənədlərdən birisİ də Azərbaycan Məclis Millisinin intixabat qanunudur. Həmin bu intixabat qanunu vasitəsilə dir ki, xəlqimiz bütün iranda demokratik nehzətinin eləmdarı olmağa müvəffəq oldu. Həmin qanun vasitəsilə dir ki, bütün İran xəlqi bizi həqiqi demokrat tanıyıb başladığımız böyük işə e'timad gözü ilə baxmağa başladı.

İntixabat qanunu, firqəmizin məramənaməsinin əsası üzrə qələmə alınmışdır. Bu qanunun üç sətirdən ibarət olan 8-ci maddəsi vasitəsilə Firqə mütəhəvviranə və qəhrəmanlara yaraşan böyük bir qədəm götürmüş oldu.

8-ci maddə bu idi:
«8- İyirmi yaşına çatmış bütün azərbaycanlı arvat və kişilərin intixab etmə həqqi vardır.»
Bu maddə qadınlara və cəvanlara intixab həqqi verməklə xəlqin bu günə qədər fələc halda yaşayan geniş kütləsini siyası həyata cəlb edir və demokrası əsasının möhkəmlənməsinə imkan yaradır.

Məclis Milli intixabatlarından əlavə Heyət Millinin gördüyü tarixi işlərdən birisi də mə'ruf «Deklarasion»-nun İran səlahiyətdar məqamlarına və xarici nümayəndələrə göndərilməsi və ikincisi isə Azərbaycan valisi Hesam Ülsultan ilə aparılan müzakirələrdir. Bu müzakirə ağayi Pişəvəri, ağayi Şəbistəri və ağayi Biriya təvəsütilə əmələ gəldi. Ağayi Bayat, Tehran hökümətinin ona fəqət danışmaq ixtiyarını verdiyini qeyd edərək dedi ki: Mən fəqət cari müqərrərat üzərində edə bilərəm azərbaycanlılarla danışam. Bu danışıqdan mə'lum oldu ki, o fəqət bizə əndərz vermək və nəsihət etməklə işə xatimə vermək istəyir, bu isə gülünc bir iş

olduğundan bir nəticəyə müncər ola bilzədi. Ona görə zahirdə böyük ixtiyarat ilə gələn vali Məclis Millimizin təşkilinə bir neçə gün qalmış azərbaycanı tərk edib təyyarə ilə tehrana müraciət etdi. Orda verdiyi guzarışdən bizim elə dəqiq mə'lumatımız yoxdur. Lakin şayi'ata görə nehzətimizin vicudunu inkar etməyə müvəffəq olmamışdır.

Heyət Milli dövrəsi firqənin ən şədid fəaliyət dövrəsi olmuşdur. Heyət Milli intixabati digər tərəfdən də Fədai təşkilatı yaratmağa məşğul idi.

21 Azər

21- Azər Firqə və nehzətimizin tarixində böyük bir yer tutur, bu gündə Firqənin təşkil etdiyi iki böyük sütün bir- birinə yetişməklə nehzət qəti bir şəkil aldı.

Bu sütünlərdən birisi Fədai təşkilatı idi. Firqəmiz kəndlərdə təbii surətdə başlanan Fədai nehzətını təşkil etməyi bir ay əvvəldən qərara almışdı. Bu təşkilata müstəqim surətdə Firqənin Sədri ağayi Pişəvəri özü şəxsən rəhbərlik edirdi. Bə'zi yerlərdə Firqənin ən fə`al, ən ciddi və ən şəhamətli kadrları bu işi təşkil etməyə müvəzzəf olmuşdular. İş fövqəladə səri' olduğuna baxmayaraq, səri' bir surətdə irəli getməkde idi. Mərkəzi komitənin bu işdə fədakarlığı çox böyükdür. Bu komitə sadə rəhbərliyə qənaət etməyib özünün ən görkəmli üzvlərini Fədai dəstələri başçılığına təyin etəmişdi. Məsələn Təbriz fədailrini ağayi jənəral Kaviyan, Mərağa fədailərini ağayi jənəral Kəbiri, Miyana və Sarab fədailrini ağayi jənəral Qulam Danişyan, Miandab fədailərini ağayi sərəng Quli Sübhi, Üsku fədailərini ağayi sərgurd Kəlantəri və Urmiyə fədailərini ağayi Azad Vətən təşkil etməyə məmur olmuşlardi ki, bunların hamısı firqəmizin Mərkəzi Komitəsinin üzvləridirlər.

Belə liklə demək olar ki, Mərkəzi Komitəmiz Fədai nehzətinin Ərkan- Hərbi vəzifəsini əncam vermişdir.

Bunlardan əlavə Firqə aktivlərindən sərhəng Aram, sərəng Qulamriza Cavidan, Fərzi Dehqan, mir Kazım, mir Xəlil, Pişnamazi, mir Əbülfəzl Haşimi, Tizfəhm və Xəlil Azər və başqalarının Fədai rəhbərliyində büruza verdikləri şəhamət və fədakarlıq şayan- diqqətdir. Bu inkar edilməyən həqiqət isbat edir ki, firqəmiz Fədai təşkili və onun rəhbərliyində müstəqim surətdə çalışıb və heyrətavər bir surətdə ləyaqət büruza vermışdır. Əgərçi əldə səhih bir surət yoxdur vəli birinci görünüşə istinadən deyə bilirik ki, əlinə silah alıb ölüm- dirim mübarizəsinə hazır olan qəhrəman fədailərin yüzdə doxsandan yuxarısı Firqə üzvləri olmuşdur.

İran xəlqini illər boyu əzib əsarət altında saxlayan Tehran irticaının bağrına qorxu salan bu böyük təşkilat 21- Azərdə bir aydan yuxarı sabiqəsi yox idi. Onun əməliyati isə məclis intixabati başladıqdan sonra zahirə çıxmışdı, Sarab, Miyana və Mərağa fədailərinə məxsusən əmr verilmişdi ki, intixabat qurtarandan sonra əməliYata girişsinlər.

Bununla belə Məclis Millimizin açılış günü, onun əmniyətini təmin etmək və təsmimatını mövqei- icraya qoymaq üçün ətrafda olan Fədai dəstələri münəzzəm surətdə hərəkət edərək

şəhəri mühasirəyə almış və şəhər fədailəri isə öz vəzifələrini əncam vermək üçün hazırbaş halına gəlmişlərdi.

İkinci sütün isə yenə mərkəzi komitənin ikinci dəstəsi vasitəsilə işə başlayıb müvəffəqiyyətlə ictimaı və siyası səngərləri bir- birinin dalınca işğal edib irəli gələmişlərdi.

Bu sütündə Firqə Sədri və onun müavinləri ağayi Şəbistəri və ağayi Badəkan başda olmaq üzrə, yenə də Mərkəzi Komitə üzvləri birinci səfdə mübarizə edib, böyük və heyrətavər işlər görməkde idilər.

Bu siyası və ictimaı mübarizə səfində daha artıq fəaliyət göstərən Mərkəzi Komitə üzvləri ağayi Biriya, ağayi Qiyami, ağayi Vilayi, ağayi Xəlil Azərbadəkan, ağayi Covdət, ağayi Şahin, ağayi Şəşm Azər, ağayi Rəfii, ağayi Zəfiri, ağayi Pişnamazi və ağayi Haşmniya və sayirlərini göstərmək olar ki, gecə- gündüz yatmayıb xəlqi təşkil və əfkar ümumunu hazırlamaqla məqsəd və hədəfi yaxınlaşdırmağa müvəffəq olmüşlar.

Nəhayət hər iki sütün 21- Azərdə Təbriz şəhərində, Məclis Milli təşkili günü təyin edilən hədəf və məhəldə bir- birinə yetişmiş, bu vasitə ilə dünyaya səs salan Milli Hökümətimiz vicuda gəlmiş və nehzətimizin iki ərkanının birləşməsilə böyük bir tarixi hadisə meydana çıxmışdır.

Məclis milli təşkili, 21- Azər şəraitində ağır və böyük bir iş idi. O gün hənuz sərtib Dirxəşaninin nizami qüvvəsi xəl-silah edilməmiş, polis və jandarm təşkilatı təmamilə bizim əlimizə keçməmişdi. Şəhərin özündə hər saat təsadüm gözlənilir və bə'zi Fədai başçılarının naşılığı cəhətindən tüfəng və müsəlsəl atışmaları da bə'zən ittifaq düşürdü.

Bununla belə Firqə rəhbərləri qəblən təhiyə edilən nəqşə üzərilə işlərinə dəvam edib, gecə- gündüz çalışaraq Məclisin nizamnamə və təşkilatını vicuda gətirməkdən çəkinməyirdilər.

Məclisimizi, 21- Azərdə nümayəndələrin ən yaşlısı hesab olunan ağayi Rəfii, sinni rəis simətilə iftitah etdi. Sonra isə təşkilatı istənilən kimi qurub nizamənaməni keçirmək üçün ağayi Pişəvəri rəyasətə intixab oldu.

Ogun Məclis fövqəl’adə əzəmətli idi. Bə'zi xarici dövlətlər nümayəndələri və şəhər əhalısının müxtəlif təbəqələrinin görkəmli başçılarının bir çoxu tamaşaçı sifətilə hazır olmuşlardi.

Ağayi Pişəvəri tarixi cəlsəni idarə edərək nizamənaməni məşəruh bir surətdə tövzih edərək Məclisin təsvibinə yetirdi. Müsəlsəl və tüfəng səslərinin şədid bir surətdə dəvamına baxmayaraq Məclis kəmal sükut və aramış ilə fəaliyətinə idamə verib, özünün riyasət heyətini intixab etdi.

Heyət rəyasət intixab olunduqdan sonra ağayi Pişəvəri rəyasət kürsüsündən aşıağı enib ağayi Şəbistərini intixab olduğu rəyasət vəzifəsini əncam verməyə də’vət etdi. İş barık bir yerə çatdığı üçün ciddi bir qədəm daha götürmək lazim idi. Ağayi Şəbistərinin rəyasət vəzifəsinə intixabı Milli Hökümət təşkili pişnahadi ilə başlandi. Müxtəsər müzakirədən sonra bütün demokratik ölkələrdə olduğu kimin məclisdə əksəriyət qazanan Firqə liderinin hökümət təşkil etəməsi qərara alındi. Bu təıq ilə ağayi Pişəvəri baş vəzir intixab olundular.

İşi bir an təxirə salmamaq məqsədi ilə ağayi Pişəvəri mərkəzi Komitənin təsmimi üzərinə gün ortadan sonra məclisdə hazır olub aşağıdaki təfsil və tərtib ilə Milli Hökümət ə'zasını və onun proqramını məclisə təqdim elədi.

Azərbaycan Milli Höküməti

Azərbaycan Məclis Millisinin dünən gün ortadan qabaqki cəlsəsində Azərbaycan Demokrat Firqəsinin rəısı ağayi pişəvrini Azərbaycan Milli Dövlətini təşkil verməyə namzəd və məmur etdi.

Ağayi Pişəvəri gün ortadan sonraki cəlsədə öz kabınəsin aşağıda qeyd olunan tərtib üzrə Məclis Milliyə müərriflik etdilər:

1- Baş vəzir	ağayi Seyid Cəfər Pişəvəri
2- Daxilə vəziri	aqay Doktor Səlamullah Cavid
3- Xəlq Qoşunları vəziri	ağayi Cəfər Kaviyan
4- Fəlahət vəziri	ağayi Doktor Məhtaş
5- Maarif vəziri	ağayi Məhəmməd Biriya
6- Səhiyyə vəziri	ağayi Doktor Orəngi
7- Maliə vəziri	ağayi Qulamriza İlhami
8- Ədliə vəziri	ağayi Yusif Əzima
9- Yol, Post, Teleqraf və Telefon vəziri	ağayi Kəbiri
10- Ticarət və İqtisad vəziri	ağayi rza rəsuli

11 - İş və Zəhmət vəziri təyin olunana kimi o vizarətxanaya mərbut olan işlərə Baş vəzirlik nəzarət edəcəkdir.

Kabınə müərriflik olduqdan sonra ittifaq ara ilə təsvib olub, sonra məclis tərəfindən ağayi Zəynəlabdin Qiyami Divani- Təmiz rəyasətinə və ağayi Firidun İbrahimi Azərbaycan Müdəiyül-Ümumluğuna intixab oldular.

Ağayi Pişəvəri öz dövlətinin bərnaməsini geniş surətdə təşərih edib və Azərbaycan Milli Hökümətinin proqramını (bərənaməsini) aşağıda qeyd olan təfsil üzrə qəraet etdilər.

Azərbaycan Milli Hökümətinin Proqramy

Bərənaməsi

Azərbaycan Milli Kabınəsi, Azərbaycan xəlqinin illər boyu arzu etdiyi Milli Muxtariyətİ əmələn vicuda gətirmək və bu vasitə ilə azərbaycan xəlqinin milli ehtiyaclarını rəf edib, onu tərəqqi və təkamülə söVq etmək üçün aşağıdakı vəzayifi özünün yaxın hədəfi və bərnaməsi qərar verir;

1- Milli Muxtariyətimizi dünyaya tanıtmaq, onun davam və bəqasını təmin etmək üçün ciddi tədbirlər görüb, səlahiyətdar məqamat ilə müzakirəyə girişmək, iranın istiqlal və təmamiyətini xələldar etmədən Milli Dövlətimizi demokratik əsaslar üzrə qurmaq və bu yolda qabağa çıxabilən müşgülatı rəf etmək.

2- Milli Muxtariyətimizi möhkəm əsaslar üzrə qurub, onu xəlqə yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə çox tez bir surətdə Vilayət əncümənlərinin intixabatına başlamaq və yerli idarələrin nəzarətini onların ixtiyarına qoymaq.

3- Şəhərlərimizin ümran və abadlığı üçün bilatəxir şəhər əncümənlərini, demokratik əsaslar üzrə intixab edib, onların işlərini düzgün və səhih bir surətdə cərəyana salmaq.

4- Yerlərdə mö'təmid azadixah adamlardan, fərmandar və bəxşdarlar intixab edib, onların vasitəsi ilə keçmiş zalimanə hərəkətlər və xəlqi təhqir edici əməllərin qabağını alıb, bütün ölkədə əmniyət və asayişi təmin etmək.

5- Jandarm və polis idarələrini xain və xəlqi əzib fəlakətə sövq edən əşxasın əlindən çıxarıb, azadixah və mihənpərəst əşxasa tapşırmaq və onların işlərini xəlqin arzu və ehtiyacatına mütənasib bir hala salmaq.

6- Maliyat qanunlarını nəzərdən keçirmək və maliyə idarəsinin dəxl və xərcini təftiş etdikdən sonra, çox tez bir surətdə milli büdcə layıhəsini Məclis Milliyə təqdim etmək. Ümumiyətlə mali siyasətin gəlir və məxaric əsasını məmləkətin tərəqqi və təkamüli üzərində qərarlaşdırmaq.

7- Muxtariyətimizi, Məclis Millimizi və Milli Dövlətimizi qurmaq və onun gələcəyini təmin etmək üçün kəndlərdə və şəhərlərdə vicuda gələn fədai dəstələrini bir mərkəz ətrafında təmərküz vermək, milli xəlq qoşunu vicuda gətirmək və bu qoşunun təslihat və tənzimatını müasir hala salmaq məqsədi ilə ciddi tədbirlər görmək.

8- Fərhəng və Maarif sahəsində dövlətimizin qabağında iki böyük məsələ durur. Birincisi öz Milli Dilimizi bütün mədrəsələrdə rəsmi olaraq qəbul və icra etmək, ikincisi isə ümumiyətlə savadsızlığa qarşı mübarizə aparmaq, məccanı və icbari təhsili əməli yoluna qoymaq. Bunların hamısından ziyadə, Milli Hökümətimiz ali təhsil məsələsinə əhəmmiyət verib, Milli Darülfünunumuzun əsasını qoymağa çalışmalıdır.

9- Ticarət və ilqtisad sahəsində Milli Hökümətimiz birinci növbədə milli sənayeimizə əhəmmit verib, mövcud karxanaları düzgün yoluna qoyacaq. İkinci növbədə yeni karxanalar açmaqla, məmləkətin sənayeinə olan ehtiyacatını tmin edəcəkdir. Ticarət sahəsində dövlətimiz azərbaycanın ticarət mərkəzi olabilməsi üçün tədbirlər görəcək və yollar arayacaqdır.

10- Yolların tə'mir və ehdası, post, təleqraf və telefon kimi irtibat vəsaitinin genişləndirib, müasir hala salınması hökümətimizin əsası vəzifələrindən dir.

11- Kəndli ilə ərbablar arasında tovlid olan ixtilafatı rəf etmək üçün mütəqabil rizayət şərti ilə, ciddi qanun layihəsi tənzim edib, bu yol ilə kəndli və ərbab məsələsini həll və təsvib eləmək.

12- Kəndlərdə və şəhərlərdə gündən - günə artmaqda olan işsizliyin qarşısını almaq üçün xalisə torpaqlarını fövriyətlə zare'lər arasında təqsim etmək. Həmçinin azərbaycanı tərk edib

onun xaricində Milli Muxtariyətimiz əleyhinə təbliğat aparanların da yerlərini zəbt edib kəndlilərin ixtiyarına qoymaq ilə yersiz kəndlilər ayaqlandırılmalıdır. Bundan əlavə xəlqimizin əksəriyətini təşkil edən kəndlilər olduğu üçün gələcəkdə banke- kəşavərzini elə bir surətdə qüvətləndirmək lazimdir ki, eliyə bilsin kəndliyə e'tibar verməklə yer məsələsini həll etsin və ərbablar öz meyl və rəğbətləri ilə yerləri kəndlilərə adilanə qiymətə sata bilsinlər.

13- Bekarlıqla ciddi mübarizə etmək üçün ciddi tədbirlər görmək, əl sənayei, yol işləri, karxanalar təsisi, fəlahət və ticarətin artması vəsilələrindən ciddi surətdə istifadə etməyi lazim görür.

14- Kargər və zəhmətkeşlərin məişətini düzgün yola qoymaq üçün iş və zəhmət qanunun layihəsini təhiyə edib məclisə təqdim etəməli və eyn zamanda işçilərin biymə edilməsini icbari etmək üçün tədbirlər görməlidir.

15- Səhiyə işinə təvəcceh edib birinci növbədə ümumi və müsri xəstəliklərin qabağının alınması və məxsusən kəndlərdə və aşağı təbəqəyə həkim və dava yetirməklə xəlqin behaştını təmin etəməlidir.

16- Məclis Şovrayi Milli tərəfindən bu ana qədər vəz' olunmuş qanunları, Azərbaycan xəlqinin həyatina və Milli Muxtariyətə münasib bir surətdə islah edib taza müfid layihələr pişnahad etmək.

17- Xüsusi maləkiyət haqqında Azərbaycan Milli Hökümәti, məmləkətin bütün sahələri üçün xususy maləkiti qəbul edib, məmləkətin və xəlq iqtisadiyyatının tərəqqisinə və xəlqin rifah halına səbəb olan hər cür xüsusi iqdamata kömək edəcəkdir.

18- Azərbaycan Milli Hökümәti, ölkə də yaşayan ümum əhalinin vicdan və əqiydə azadlığına ehtiram edəcəkdir.

19- Azərbaycan Milli Hökümәti, azərbaycanlılarla birlikdə azərbaycanda yaşayan bütün həmvətənləri xüsusilə Kürdləri, Ermniləri, Asoruları və başqalarını hüquq və qanun müqabilində musavi hesab edir.

20- Azərbaycan Milli Hökümәti, mərkəzi İran hökümətini tanımaqla bərabər bu hökümətin azərbaycanın muxtariyətə müxalif gəlməyən, Azərbaycan xəlqinin Məclis Müəssisan və Azərbaycan Məclisinin müraciətnamə və qərarlarında qeyd olunan Milli Hüquq və tələblərinə zidd olmayan tədbirlərin həyata keçirəcəkdir.

Bərnamənin ətrafında müfəssəl surətdə bəhs etdikdən sonra rəy alınıb, Azərbaycan Mmilli Hökümətinin bərnaməsi ittifaq ara ilə təsvib oldu.

***

İrmibir Azər, demək olar firqəmizin şədid fəaliyət günlərinin ən birincısı hesab olunmalıdır. Bu bir günün ərzində görülən işləri əgər şərh versək özü bir tarix kitabı ola bilər. Fədailərin şəhərə vürudu, Məclisin yeni açılışı, onun Heyəti- Rəyasətinın intixabı, nizamənaməsinin təsvibi, Milli Dövlətin təşkili və onun yuxarıdaki təfsil üzərilə təqdim etdiyi bərnamə nəhayət Təbrizdə olan Dövlət Müsəlləh Qüvvələrinin başçıları ilə və onların təslimi həqqində aparılan

8- saatlıq danışıq, elə işlərdir ki, adi bir zəmanda onların icrası üçün günlər bəlkə aylar sərf etmək lazim gəlirdi.

Məxsusən Milli Hökümətin vəziyətə hakim olub bu böyük təhəvvülat nəticəsində meydana çıxa bilən bütün hadisələrdən bərqasa hərəkət ilə cilovgirlik etəməsi, birinci dərəcədə qeyd edilməlidir.

O gün Təbriz şəhəri müsəlləh Fədai qüvvələri ilə xinca- xinc dolmuşdu. İstər şəhərdə olan, istərsə ətrafdan gələn bə'zi macəracu ünsürlər sadə bir sui- hadisəyə müntəzir idilər ki, tökülüb xəlqin evlərini və bazarı qarət etsinlər. Firqəmizin ciddi göstərişi və yeni qurulmuş Milli Hökümətimizin şədid tədbirləri sayəsində bu qorxulu işin qabağı alındı.

Nəhayət Təbriz azad bir surətdə nəfəs çəkib, öz doğma dövlət təşkilatını məhəbbətlə bağrına basmağa müvəffəq oldu. Firqəmizin dövlət quruluşunda göstərdiyi ləyaqət və əmniyəti bərqərar etmək yolunda büruza verdiyi qüdrət, ümum tərəfindən sevinc ilə qarşılanıb xəlqin gələcəyi ümid və itminanı artmağa başladı.

Azər ayının son günlərində doğrudan doğruya bütün Azərbaycan xəlqi böyük cəşən və bayram günləri geçirməkde idi. Bu nehzətin müvəffəqiyyətlə qurtarması xəlqi məsərrətə gətirdi. İllər boyu əsarət boyunduruğu altında sürüklənən cəmaətin, nehzətimizin icad etdiyi ümid nuru əsərində üzləri gülməyə və onların 25- illik diktatorluq dövrəsində sıxılıb, əzilib, yes və beçaralığa məhkum olan ürəkləri açılıb fərəh və şadlıqla dolmağa başladı. 21- Azər müstəqiymən xəlq günü, xəlq bayramı yerini tutdu, bütün kəndlər və şəhərlərimiz bu bayramda ürəkdən şirkət etdi.

Birinci bölümün sonu